

Projekt

z dnia 12 maja 2026 r.

Zatwierdzony przez

**UCHWAŁA NR
RADY POWIATU KROTOSZYŃSKIEGO**

z dnia 2026 r.

**w sprawie przyjęcia "Powiatowego Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego
na lata 2026-2029"**

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1684 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego na lata 2026-2029” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Krotoszyńskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

Załącznik do uchwały nr

Rady Powiatu Krotoszyńskiego

z dnia 2026 r.

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU KROTOSZYŃSKIEGO NA LATA 2026-2029

OPRACOWANIE:

Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

MARZEC 2026

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	12
4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	15
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	19
5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	19
5.3. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego	20
5.3.1. Charakterystyka powiatu	20
5.3.2. Zarys historii obszaru Powiatu Krotoszyńskiego	21
5.4. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu – dziedzictwo materialne	22
5.4.1. Najcenniejsze nieruchome zabytki Powiatu Krotoszyńskiego	22
5.4.2. Układy urbanistyczne i ruralistyczne.....	24
5.4.3. Zabytki ruchome.....	25
5.4.4. Zabytki archeologiczne.....	26
5.5. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne.....	28
5.6. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Krotoszyńskiego	35
5.7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	41
5.7.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	41
5.7.2. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	45
5.7.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	46
5.8. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	49
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	51
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	54
8. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.....	57
8.1. Mierniki	58
9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	59
9.1. Dotacje.....	60
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	62
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	63
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe.....	65
10. Podsumowanie.....	67
11. Bibliografia.....	68

12. Spis tabel	69
----------------------	----

1. Wstęp

Przedmiotem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego na lata 2026-2029 (dalej: „PPOnZ”) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu. PPOnZ określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm., dalej „ustawa”) oraz wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. PPOnZ sporządzany jest przez starostę, następnie po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. PPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego. Za okres obowiązywania PPOnZ przyjmuje się termin wejścia w życie uchwały Rady Powiatu Krotoszyńskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata organ wykonawczy powiatu przedstawia organowi stanowiącemu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

PPOnZ, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczyć dziedzictwu istotną funkcję w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U z 2025 r. poz. 16.84), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m. in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację i rozwinięcie Programu opieki nad zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego na lata 2015-2018 przyjętego Uchwałą Nr X/61/15 Rady Powiatu Krotoszyńskiego z dnia 20 sierpnia 2015 r. Obecny PPOnZ został zaktualizowany pod kątem aktualnego potencjału dziedzictwa kulturowego oraz dostępnych źródeł finansowania. Udoskonalono również analizę SWOT, a także zaktualizowano cele i działania, dostosowując je do zmieniających się realiów i wyzwań w zakresie ochrony zabytków.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania PPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania PPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce¹

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa, która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3,** który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4,** który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

¹ <https://isap.sejm.gov.pl/>

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.”

– **Art. 19:** „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20,** który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
- 3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

**Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81:** „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89,** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (Dz. U. z 2025 r. poz. 1684), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwała się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 30 czerwca 2026 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwartej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykonywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

• **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2025 r. poz. 418 z późn. zm.);

• **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2025 r. poz. 647 z późn. zm.);

• **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2026 r. poz. 13);

• **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.);

- Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2025 r. poz. 1338);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

PPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

PPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej, szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji powiatu, poprawy przepływu informacji pomiędzy powiatem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym powiatu. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 8 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r.

Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020 przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń

do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;

– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu PPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim: Program Opieki nad Zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024, Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego, Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku oraz Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania.

PPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w w/w dokumentach.

• Program Opieki nad Zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2025-2028

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2025-2028 został przyjęty Uchwałą Nr XIX/444/25 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 24 listopada 2025 r. (Dz. Urzędowy Woj. Wielkopolskiego z 2025, poz. 8774).

Podstawowym zadaniem Programu jest stymulowanie wszelkich działań na rzecz opieki nad zabytkami. W dokumencie przedstawione zostały zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne województwa wielkopolskiego oraz przedstawiony został w formie tabelarycznej zasób zabytków nieruchomych i archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, a także znajdujących się w ewidencji zabytków będące w posiadaniu Województwa Wielkopolskiego i Wojewódzkich Samorządowych Jednostek Organizacyjnych.

W Programie wyznaczono cel główny, pięć celów wraz z zadaniami oraz podmioty odpowiedzialne za realizację zadań, które będą realizowane przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego w miarę posiadanych środków.

Cel główny: Zapewnienie trwałego zachowania i zrównoważonego wykorzystania dziedzictwa kulturowego dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, z uwzględnieniem ochrony jego wartości historycznych, społecznych i kulturowych.

Cel szczegółowy 1: Poprawa stanu zachowania zabytków i przeciwdziałanie ich degradacji.

Kierunki działania:

1. Systematyczna inwentaryzacja i monitoring zabytków.
2. Zabezpieczanie dziedzictwa przed zagrożeniami.
3. Ochrona dziedzictwa niematerialnego.
4. Zahamowanie degradacji i aktywizacja obiektów.

Cel szczegółowy 2. Budowanie społecznej świadomości i odpowiedzialności za dziedzictwo kulturowe regionu Wielkopolski.

Kierunki działania:

1. Edukacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.
2. Integracja społeczna wokół dziedzictwa w duchu partycypacji społecznej.

3. Nowoczesne technologie w promocji dziedzictwa.
4. Optymalizacja współpracy z właścicielami zabytków.

• **Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego**

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego został przyjęty Uchwałą Nr LI/1000/23 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 marca 2023 r.

Audyt krajobrazowy jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Należy pamiętać, że obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i mającym wpływ na charakter krajobrazu, jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu.

Audyt zawiera m.in. zawiera granice i wykaz wszystkich krajobrazów w województwie (mapa i pliki shp) oraz zestawienie krajobrazów w poszczególnych gminach. Każdy krajobraz jest oznaczony unikalnym numerem id, za pomocą którego w szybki sposób można odszukać dany krajobraz.

W Audycie zaprezentowano karty oceny wszystkich krajobrazów, w podziale na krajobrazy priorytetowe i pozostałe (niemające statusu krajobrazu priorytetowego).

Przedstawiono także dane dotyczące krajobrazów priorytetowych – wykaz, zestawienie w podziale na gminy, granice, lokalne formy architektoniczne oraz szczegółowe analizy krajobrazów priorytetowych składające się z: tekstów, załączników graficznych i zdjęć. Zamieszczono również katalog z plikami shapefile, który jest zbiorem obiektów użytych na załącznikach graficznych.

• **Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku**

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku została przyjęta Uchwałą Nr XVI/287/20 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 stycznia 2020 r.

Strategia określa kierunki, cele i uwarunkowania rozwoju województwa. Wytyczne te stanowią podstawę konstrukcji planu zagospodarowania przestrzennego, dzięki czemu stają się one czynnikiem determinującym, również poprzez zachowanie i poprawę jakości krajobrazu kulturowego i przyrodniczego.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wyznaczono – wyzwanie 4. Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego

Zadaniem Samorządu Województwa będzie wzmocnianie tożsamości regionalnej przez odwoływanie się do tradycji i osiągnięć, jak też kultywowanie najlepszych wartości zarówno poprzednich jak i współczesnych pokoleń. Wyzwaniem jest nie tylko pielęgnowanie poczucia polskości i umacnianie regionalizmu wśród Wielkopolan, ale także promowanie specyfiki i osiągnięć Wielkopolski, zarówno w kraju jak i zagranicą. Samorząd Województwa będzie pełnić funkcje inicjującą i koordynującą w procesie propagowania wartości europejskich, jako ważnego elementu kształtowania świadomości obywatelskiej i kulturowej mieszkańców całego regionu.

W Strategii wyodrębniono cele strategiczne oraz przypisano im cele operacyjne i kluczowe kierunki interwencji. Poniżej wskazano te, które powiązane z dziedzictwem kulturowym.

Cel strategiczny 2. Rozwój społeczny wielkopolski oparty na zasobach materialnych i niematerialnych regionu.

Cel operacyjny 2.3. Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu.

Kluczowy kierunek interwencji: Wzmocnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury.

Dla wzmocnienia potencjału kulturowego Samorząd Województwa za istotne uznał tworzenie przestrzeni do poszukiwań i inspiracji, miejsc spotkań dla różnych grup społecznych, gdzie dokonuje się edukacja kulturalna – kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji, zdolności do twórczego i innowacyjnego myślenia. Wzmocnienie potencjału kulturowego to także zwiększenie udziału mieszkańców w szeroko rozumianej ofercie spędzania czasu wolnego i współdecydowaniu o przestrzeni publicznej. W Wielkopolsce, w rozwoju przemysłu czasu wolnego dużą rolę będzie odgrywać także odpowiednie wykorzystanie potencjału obszarów wiejskich (m.in. w rozwoju turystyki) oraz szlaków turystyki kulturowej.

W dokumencie wyznaczone pakiety działań także dla obszaru dziedzictwo kulturowe. Podkreślono, że Wielkopolskę wyróżnia bogactwo dziedzictwa kulturowego. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, ale

także dla zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze, wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb należy wymienić m.in.:

1. Rozwój wielkopolskich instytucji kultury. Celem działań w ramach projektu będzie wsparcie funkcjonowania wielkopolskich instytucji kultury na jak najwyższym poziomie. Przewiduje się szereg inicjatyw związanych z rozwojem m.in. wielkopolskich muzeów, teatrów czy bibliotek, w tym również zapewnienie nowej bazy lokalowej dla Filharmonii Poznańskiej.
2. Rozwój i promocja produktów turystyki kulturowej w Wielkopolsce ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego. Celem projektu jest zachowanie, ochrona, promowanie i dalszy rozwój znaczącego potencjału turystyki kulturowej Wielkopolski, opartej głównie na szczególnej roli regionu w historii Polski, w tym szlaków turystyki kulturowej, zwłaszcza Szlaku Piastowskiego ze względu na jego rangę i znaczenie historyczne.

Wykorzystanie potencjału turystycznego Wielkopolski – Wielkopolska jest regionem o zróżnicowanym potencjale turystycznym opartym przede wszystkim na jej warunkach naturalnych oraz historycznych. Urozmaicone walory regionu pozwalają na rozwój na jego terenie turystyki kulturowej, w tym w oparciu o dziedzictwo kulturowe kolei wąskotorowej, turystyki przyrodniczej, wiejskiej, aktywnej i biznesowej. Najważniejszymi spośród identyfikowanych obszarów wsparcia w tym zakresie są m.in.:

1. Wielka Pętla Wielkopolski – jest jednym z najważniejszych szlaków na polskich drogach wodnych o dużej atrakcyjności przyrodniczej oraz walorach rekreacyjno-kulturowych, cieszącym się popularnością wśród turystów. W celu podniesienia konkurencyjności tego produktu na rynku międzynarodowym szlak wymaga znaczących inwestycji – nadal brakuje przystani i marin, niezbędnych urządzeń technicznych, takich jak: sanitariaty, stacje paliw, punkty gastronomiczne, placówki usługowo-naprawcze sprzętu pływającego. Kluczowa jest modernizacja i systematyczna konserwacja śluz na szlaku, utrzymanie drożności szlaku oraz jego kompleksowa promocja.
2. Wielkopolska BIKE – Rosnąca popularność roweru jako środka transportu w codziennych dojazdach miejskich oraz turystyki długodystansowej stanowi podstawę do realizacji projektu Wielkopolska BIKE. Celem projektu jest stworzenie systemu tras rowerowych przebiegających przez województwo wielkopolskie, nawiązujących do istniejących i planowanych asfaltowych tras rowerowych w gminach (sieć lokalna) oraz sąsiednich województwach (włączenie się w sieć transgraniczną).

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania został przyjęty Uchwałą Nr V/70/19 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 25 marca 2019 r. (Dz. U. Woj. Wielkopolskiego z dnia 15 kwietnia 2019 r., poz. 4021).

Jest to jeden z podstawowych dokumentów wyznaczających kierunki rozwoju regionu. Jest plan zagospodarowania przestrzennego województwa. Dokument określa najistotniejsze uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego województwa, model rozwoju przestrzennego, politykę przestrzenną i rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, obejmujące wszystkie zagadnienia istotne dla planowania przestrzennego.

W Planie omówiono szczegółowo zagadnienie dziedzictwa kulturowego, które stanowi ważny element struktury przestrzennej krajobrazu Wielkopolski. Jest świadectwem historii, wpływającym na jakość życia lokalnych społeczności. Zintegrowana ochrona środowiska kulturowego oraz kompleksowe gospodarowanie całym krajobrazem umożliwia harmonijny i zrównoważony rozwój, wpływa na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjności miast, miasteczek i obszarów wiejskich. Zasoby kulturowe województwa wielkopolskiego wpływają na kształtowanie tożsamości narodowej i regionalnej. Wykorzystanie historii, zabytków i tradycji podkreśla odrębność kulturową i istnienie regionalnej różnorodności. Ochrona wartości dziedzictwa

kulturowego oraz oparte na niej działania na rzecz pielęgnowania i kształtowania tożsamości wymaga wskazania obszarów ochrony krajobrazu kulturowego.

W Planie wyznaczono granice obszaru ochrony krajobrazu kulturowego, dla którego zostały włączone gminy, w obrębie których znajdują się:

- a) obszary, na których zachowały się obiekty lub obszary o specyficznych i charakterystycznych cechach dla miejscowej tradycji budowlanej, osadniczej i gospodarczej.
- b) obszary, na terenie których przebiegają szlaki kulturowe o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym. Na terenie Wielkopolski szlakami o znaczeniu międzynarodowym są: Droga św. Jakuba, Europejski Szlak Cysterski, Europejski Szlak Romański; szlakami o znaczeniu krajowym: unikatowy w skali kraju Szlak Piastowski oraz Szlak Bursztynowy; szlakami o znaczeniu regionalnym: trakt Królewsko-Cesarski, Trasa Kórnicka, Wielkopolski Szlak Wiatraczny, Szlak Kościołów Drewnianych wokół Puszczy Zielonki oraz Podziemna Trasa Turystyczna Kopalni Soli w Kłodawie,
- c) obszary występowania cech charakterystycznych dla grup regionalnych.

W granicach obszaru znalazły się gminy, na terenie których znajdują się wyżej wymienione obiekty i obszary cenne kulturowo. Ze względu na specyfikę przedmiotów ochrony wyznaczony obszar dzieli się na cztery podtypy, w granicach których znalazły się:

- a) gminy, w granicach których zlokalizowane są obiekty o najwyższych wartościach, w tym: pomniki historii istniejące i proponowane, obiekt proponowany do ujęcia jako Znak Dziedzictwa Europejskiego, obiekty ujęte w Czerwonej Księdze Krajobrazów Polski, obiekty znajdujące się na przebiegu szlaków kulturowych (związanych tematycznie ze szlakiem), obiekty znajdujące się na przebiegu szlaku delegowanego do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- b) gminy, w granicach których znajdują się historyczne układy przestrzenne miast i wsi, w tym: układy przestrzenne objęte ochroną jako Pomnik Historii oraz proponowane do objęcia tą formą ochrony, układy przestrzenne ujęte w rejestrze zabytków, obszary cenne kulturowo związane z kształtowaniem się przestrzeni miast, które proponuje się do objęcia ochroną w formie parków kulturowych;
- c) gminy, w granicach których występują obszary cenne kulturowo, w tym: istniejące parki kulturowe, obszary cenne kulturowo, na których proponuje się utworzenie parków kulturowych i archeologicznych parków kulturowych, obszar delegowany do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszary ujęte w Czerwonej księdze Krajobrazów Polski, park narodowy i parki krajobrazowe o wyjątkowych walorach kulturowych, obszary na których zachowały się materialne i niematerialne cechy charakterystyczne dla grup regionalnych;
- d) gminy, w granicach których przebiegają szlaki kulturowe o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. PPOnZ jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia PPOnZ podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Krotoszyńskiego opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w PPOnZ.

Obowiązującym dokumentem powiatowym jest:

• Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Krotoszyńskiego

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Krotoszyńskiego został opracowany w 2006 r. Plan został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Plan jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

Stanowi podwalinę współpracy między samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

Działania te, realizują w ramach zadań obrony cywilnej, organy administracji publicznej odpowiednich stopni i kierownicy jednostek organizacyjnych posiadających zabytki, przy użyciu środków finansowych posiadanych przez te jednostki.

5.3. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego

5.3.1. Charakterystyka powiatu

Powiat Krotoszyński położony jest w południowej części województwa wielkopolskiego, w makroregionie kaliskim, na obszarze Wysoczyzny Kaliskiej. Leży przy granicy z województwem dolnośląskim i sąsiaduje z powiatami: gostyńskim, jarocińskim, ostrowskim, pleszewskim oraz rawickim, a od południa – z powiatem milickim w województwie dolnośląskim.

Administracyjnie powiat obejmuje sześć jednostek samorządu terytorialnego: cztery gminy miejsko-wiejskie (Krotoszyn, Kobylin, Koźmin Wielkopolski, Zduny), miasto Sulmierzyce oraz gminę wiejską Rozdrażew. Obszar ten charakteryzuje się zróżnicowaną rzeźbą terenu i bogatymi zasobami przyrodniczymi, wśród których szczególne znaczenie mają lasy oraz liczne formy ochrony przyrody.

Lasy zajmują około jedną piątą powierzchni powiatu i występują nierównomiernie – największe kompleksy zlokalizowane są w jego południowej i wschodniej części, głównie w Gminach Zduny, Sulmierzyce i Krotoszyn. Najmniejszym stopniem zalesienia charakteryzuje się Gmina Rozdrażew. Obszar powiatu znajduje się w zasięgu Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu, a gospodarkę leśną prowadzą przede wszystkim Nadleśnictwo Krotoszyn oraz – na mniejszych fragmentach – Nadleśnictwa Jarocin i Piaski.

Główną rzeką powiatu jest Orla, należąca do systemu wodnego Baryczy. Jest prawym dopływem Baryczy, a jej większym dopływem prawostronnym na terenie powiatu jest Radęca. Lewostronne dopływy stanowią Żydowski Potok i Borownica. Wody z północnej części powiatu odprowadzane są natomiast przez niewielki ciek Lubieszka.

Powiat Krotoszyński wyróżnia się dużą wartością przyrodniczą, czego potwierdzeniem są liczne formy ochrony. Największe znaczenie mają kompleksy dąbrów wchodzące w skład Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Na terenie powiatu znajdują się części dwóch obszarów Natura 2000:

- Obszaru specjalnej ochrony ptaków „Dąbrowy Krotoszyńskie” o powierzchni ponad 34 tys. ha,
- Obszaru mającego znaczenie dla Wspólnoty „Dąbrowy Krotoszyńskie” obejmującego podobny obszar.

Formy te obejmują fragmenty gmin Zduny, Krotoszyn, Sulmierzyce i Rozdrażew. Tutejsze siedliska dąbrów są unikatowe w skali Europy Środkowej – występują tu starodrzewy dębowe i bukowe, często liczące ponad 200 lat.

Cennym elementem krajobrazu jest również Obszar Chronionego Krajobrazu „Dąbrowy Krotoszyńskie, Baszków-Rochy”, obejmujący tereny leśne o łącznej powierzchni ponad 55 tys. ha, w tym obszary leśne powiatu krotoszyńskiego. Ochronie podlega tu charakterystyczna szata roślinna, drzewostany nasienne oraz dobrze zachowane ekosystemy leśne.

Na terenie powiatu zlokalizowanych jest kilka rezerwatów przyrody, w tym m.in.:

- „Baszków” – rezerwat florystyczno-leśny chroniący stanowisko rzadkiej paproci długosza królewskiego,
- „Mszar Bogdaniec” – rezerwat torfowiskowy z unikatowymi gatunkami torfowiskowymi,
- „Buczyna Helenopol” – chroniący starodrzew bukowy,
- „Miejski Bór” – położony w sąsiedztwie Krotoszyna, z występowaniem m.in. wiciokrzewu pomorskiego i bluszczu,
- „Dąbrowa Smoszew” – rezerwat leśny obejmujący dobrze zachowane fragmenty dąbrów.

Istotnym elementem środowiska są również pojedyncze pomniki przyrody, obejmujące m.in. okazałe drzewa. Najwięcej znajduje się ich w Gminie Krotoszyn, a kolejne – w gminach Kobylin, Koźmin Wielkopolski i Zduny. Na terenie powiatu znajduje się też użytek ekologiczny „Łąka w dolinie rzeki Orli”.

Powiat Krotoszyński wyróżnia się znacznym bogactwem przyrodniczym i krajobrazowym. Kompleksy leśne, unikatowe dąbrowy, liczne rezerwaty oraz rozbudowana sieć obszarów Natura 2000 sprawiają, że jest to

region o wyjątkowych walorach ekologicznych i dużym znaczeniu dla ochrony różnorodności biologicznej w skali kraju i Europy.

5.3.2. Zarys historii obszaru Powiatu Krotoszyńskiego

Teren Powiatu Krotoszyńskiego posiada bogatą i wielowarstwową historię, której początki sięgają wczesnego średniowiecza. Obszar ten od IX-X w. znajdował się w strefie oddziaływania państwa pierwszych Piastów. W dolinach okolicznych rzek oraz na krawędziach Wysoczyzny Kaliskiej rozwijały się wówczas początki trwałego osadnictwa, opartego na rolnictwie i lokalnym rzemiośle. Wczesne osady tworzyły podstawy sieci osadniczej, która w kolejnych stuleciach miała zyskać znaczenie urbanistyczne i gospodarcze.

Rozwój sieci osadniczej przyspieszył w XIII i XIV w. wraz z akcją lokacyjną na prawie niemieckim. W tym okresie ukształtowały się najważniejsze ośrodki miejskie dzisiejszego powiatu: Krotoszyn, Koźmin Wielkopolski, Kobylin oraz Zduny. Lokacje te przyniosły regularne układy urbanistyczne, rozwój rzemiosła i handlu oraz wzmocnienie administracyjne regionu. Wiele z tych średniowiecznych układów, z rynkami i przyległą zabudową, zachowało się do dziś i stanowi cenny element dziedzictwa kulturowego.

W XV i XVI w. obszar powiatu rozwijał się pod wpływem silnych rodów wielkopolskich, m.in. Górków, Leszczyńskich, Krotoszyńskich oraz Rozdrażewskich. Ich działalność miała zasadniczy wpływ na rozwój architektury sakralnej i rezydencjonalnej, a także na kształtowanie folwarków i gospodarki rolnej. W okresie tym nastąpił rozkwit rzemiosła – szczególnie sukiennictwa, browarnictwa i kowalstwa – a region wzmocnił swoje znaczenie gospodarcze.

W XVII stuleciu rozwój ten został przerwany przez wojny, zarazy i kryzysy gospodarcze. Jednak już w XVIII w. nastąpiła odbudowa i ponowny rozwój lokalnych ośrodków. Z tego okresu pochodzą liczne dwory, parki podworskie oraz zabudowa folwarczna, które w istotny sposób współtworzą współczesny krajobraz kulturowy powiatu. W wielu miejscowościach zachowały się charakterystyczne aleje dojazdowe, dawne karczmy, młyny czy budynki drewniane, stanowiące materialne świadectwo epoki nowożytnej.

Po II rozbiórce Polski w 1793 r. tereny dzisiejszego powiatu krotoszyńskiego znalazły się pod panowaniem pruskim. Okres zaborów przyniósł z jednej strony intensywną germanizację i liczne represje wobec ludności polskiej, z drugiej zaś – modernizację administracji, budowę infrastruktury, rozwój szkolnictwa oraz wprowadzenie nowoczesnych metod gospodarowania. XIX-lecie było również czasem rozwoju kolei, browarów, cegielni, młynów parowych i zakładów przetwórczych, które do dziś stanowią cenne przykłady dziedzictwa techniki.

W czasie I wojny światowej i po zakończeniu zaborów mieszkańcy powiatu brali aktywny udział w powstaniu wielkopolskim. W 1918 r. region powrócił do odrodzonej Polski, stając się częścią województwa poznańskiego. Lata międzywojenne przyniosły stabilizację oraz rozwój życia społecznego, oświaty i infrastruktury.

Okres II wojny światowej wiązał się z okupacją niemiecką, wysiedleniami i konfiskatą majątków oraz zniszczeniami, które dotknęły również zasoby zabytkowe. Po wojnie przystąpiono do odbudowy, a od lat 50. do 80. XX w. rozwijał się przemysł drzewny, rolno-spożywczy, ceramiczny i metalowy. W tym czasie powstawały także nowe budynki publiczne, szkoły i osiedla mieszkaniowe.

Współczesny powiat krotoszyński funkcjonuje w obecnych granicach od 1999 r. Jest regionem o bogatym dziedzictwie materialnym i niematerialnym, obejmującym średniowieczne układy urbanistyczne, zabytki sakralne, zespoły dworsko-parkowe, architekturę rezydencjonalną, obiekty techniki, a także liczne tradycje lokalne. Dziedzictwo to stanowi podstawę tożsamości mieszkańców oraz ważny zasób przestrzeni kulturowej, wymagający dokumentacji, ochrony i odpowiedniego zagospodarowania zgodnie z celami Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

5.4. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu – dziedzictwo materialne

Najbardziej wyrazistym przejawem krajobrazu kulturowego jest dziedzictwo materialne, obejmujące wszelkie trwałe ślady działalności człowieka w przestrzeni. Składają się na nie zarówno sieci komunikacyjne i historyczne układy osadnicze, jak i różnorodne formy zabudowy: mieszkalnej, gospodarczej, przemysłowej, a także architektura dworska, sakralna i municypalna, założenia parkowe i cmentarne oraz zabytki ruchome i archeologiczne. Jak już wskazano, na terenie Powiatu Krotoszyńskiego zachował się szczególnie interesujący układ osadniczy, czytelnie obrazujący historyczne przemiany przestrzenne – obejmujący zarówno zwarte struktury miejskie, jak i zróżnicowane układy ruralistyczne.

Krajobraz kulturowy Powiatu Krotoszyńskiego kształtowany jest przez obszary, które na przestrzeni dziejów uległy przekształceniom wynikającym z działalności człowieka i w dużej mierze nadal użytkowane są zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem. Z uwagi na naturalny rozwój cywilizacyjny oraz zmieniające się potrzeby społeczne i gospodarcze, krajobraz ten podlega ciągłym, choć stopniowym przeobrażeniom, związanym m.in. ze zmianą funkcji poszczególnych terenów.

W ujęciu ogólnym obszar Powiatu Krotoszyńskiego można podzielić na trzy podstawowe kategorie zagospodarowania:

- tereny podlegające procesom urbanizacyjnym,
- tereny wykorzystywane na potrzeby rolnictwa, w tym upraw i hodowli,
- tereny o dominującym potencjale ekologicznym, obejmujące lasy, łąki oraz doliny rzeczne.

W obrębie powyższych kategorii występują liczne podkategorie, związane z konkretnymi formami użytkowania przestrzeni, takimi jak tereny przemysłowe, usługowo-handlowe, zabudowa mieszkaniowa rozproszona i skupiona, obszary przeznaczone pod indywidualne uprawy rolne, różne typy zalesień czy tereny lokalizacji farm wiatrowych. Niezależnie jednak od form zagospodarowania, od 2 połowy XX w. kluczową zasadą planowania przestrzennego pozostaje dążenie do zrównoważonego rozwoju, rozumianego jako dostosowywanie wszelkich zmian do indywidualnego charakteru poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, przy jednoczesnym poszanowaniu wartości przyrodniczych i kulturowych oraz uwzględnieniu istniejącego potencjału społecznego i gospodarczego mieszkańców.

5.4.1. Najcenniejsze nieruchome zabytki Powiatu Krotoszyńskiego

Najcenniejsze zabytki nieruchome Powiatu Krotoszyńskiego posiadają w przeważającej mierze średniowieczną genezę i są ściśle związane z procesem kształtowania się najstarszych ośrodków osadniczych regionu. Do dnia dzisiejszego czytelne pozostają XIII-, XIV- i XV-wieczne układy urbanistyczne miast: Krotoszyna, Koźmina Wielkopolskiego, Kobyлина, Rozdrażewa, Sulmierzyc oraz Zdun. Układy te, rozwijane i przekształcane w kolejnych stuleciach, zachowały swą historyczną strukturę, stanowiąc fundament współczesnego krajobrazu kulturowego powiatu oraz podstawowy nośnik jego tożsamości przestrzennej.

Z okresem średniowiecza i wczesnej nowożytności związane są również najstarsze i najcenniejsze obiekty architektury obronnej oraz sakralnej. W Gminie Koźmin Wielkopolski szczególne znaczenie posiada zamek o genezie XIV-wiecznej, który przez wieki pełnił funkcję administracyjną i rezydencjonalną właścicieli klucza koźmińskiego. Jest to jeden z najważniejszych zachowanych zabytków architektury obronnej w południowej Wielkopolsce. Równolegle rozwijała się architektura sakralna, reprezentująca uproszczone, często zapóźnione formy gotyku, uzupełniane w XVI w. o elementy renesansowe. Do tej grupy należą m.in. kościoły parafialne w Gminach Koźmin Wielkopolski, Kobylin i Krotoszyn, a także świątynia w Benicach.

Szczególnie cennym elementem dziedzictwa są zachowane na terenie powiatu przykłady drewnianej architektury sakralnej. W gminie Krotoszyn znajduje się kościół pw. św. Marii Magdaleny na Krotoszynie Starym, którego metryka sięga XII w. i który uznawany jest za jedną z najstarszych świątyń drewnianych

w regionie. Równie wysoką wartość posiadają kościoły drewniane w Gminie Koźmin Wielkopolski oraz kościół pw. św. Fabiana i Sebastiana w Krotoszynie, dawniej pełniący funkcję świątyni szpitalnej.

Znaczący rozwój architektury sakralnej i zespołów klasztornych nastąpił w XVII w. W Gminach Koźmin Wielkopolski i Kobylin powstały wówczas zespoły bernardyńskie, obejmujące kościoły i zabudowania klasztorne, które do dziś pozostają ważnymi dominantami przestrzennymi i świadectwem intensywnej działalności zakonów w regionie. W tym samym czasie wznoszono liczne kościoły murowane i drewniane w mniejszych miejscowościach, a w miastach zaczęły pojawiać się pierwsze trwałe realizacje architektury mieszczańskiej, w tym ratusze i budynki administracyjne, organizujące przestrzeń rynków i głównych ciągów komunikacyjnych.

Okres baroku i klasycyzmu przyniósł szczególnie bogaty dorobek architektoniczny, zarówno o charakterze sakralnym, jak i świeckim. W Gminie Krotoszyn powstały jedne z najcenniejszych realizacji architektonicznych powiatu, w tym barokowy kościół potrynitański pw. św. Piotra i Pawła wraz z zespołem klasztornym, w którym obecnie mieści się Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka. Do tej samej epoki należy barokowy pałac Gałęckich, później przekształcony w duchu klasycyzmu, wraz z zachowaną oficyną. Wyjątkowym obiektem o charakterze świeckim jest drewniany dom mieszkalny z podcieniem, tzw. „Krotoszanka”, stanowiący rzadki przykład dawnej zabudowy mieszczańskiej.

Na tle regionu szczególne miejsce zajmuje Gmina Sulmierzyce, gdzie zachował się drewniany ratusz z 1743 r. – jedyny tego typu obiekt w Wielkopolsce. Stanowi on unikatowe świadectwo organizacji przestrzeni miejskiej oraz rzemiosła budowlanego XVIII w. Krajobraz kulturowy tej gminy uzupełniają również historyczne wiatraki typu koźlak, będące reliktem dawnej infrastruktury gospodarczej.

XIX w. oraz początek XX w. przyniosły intensywny rozwój zabudowy rezydencjonalnej, sakralnej i publicznej na całym obszarze powiatu. Wznoszono wówczas liczne pałace i dwory, którym towarzyszyły rozległe parki krajobrazowe, m.in. w Gminach Kobylin, Koźmin Wielkopolski i Krotoszyn. Równolegle rozwijała się architektura sakralna o formach późnoklasycystycznych, neogotyckich i neobarokowych, a w miastach powstawały kamienice, szkoły, urzędy, sądy, poczty oraz dworce kolejowe, kształtujące nowoczesny obraz ośrodków miejskich.

Szczególnie cennym przykładem zachowanego zespołu urbanistycznego z tego okresu jest zabudowa małomiasteczkowa Gminy Zduny, będąca materialnym świadectwem funkcjonowania trzech historycznych miasteczek: Zdun Polskich, Zdun Niemieckich i Sieniutowa. Układ z dwoma rynkami i wydłużonym placem zachował się w wysokim stopniu czytelności, a liczne domy mieszczańskie liczą dziś ponad 200 lat. Na terenie tej gminy znajdują się także ważne stanowiska archeologiczne oraz miejsca pamięci narodowej, m.in. grodzisko w Piaskach koło Rochów oraz Borownica – miejsce walk powstańczych z lat 1918-1919.

Integralną częścią dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego pozostają również zabytki techniki oraz obiekty sepulkralne. Zachowane drewniane wiatraki typu koźlak w Gminach Koźmin Wielkopolski, Sulmierzyce i Kobylin stanowią rzadkie przykłady dawnej infrastruktury rolniczej. Szczególną wartość posiadają także cmentarze różnych wyznań, wśród których wyróżnia się jeden z najlepiej zachowanych w Wielkopolsce żydowski kirkut w Orli, położony na terenie Gminy Koźmin Wielkopolski.

Całość tego zasobu tworzy wielowątkowy, lecz spójny krajobraz dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego, obejmujący obiekty o najwyższych wartościach historycznych, artystycznych i naukowych. Choć większość najcenniejszych zabytków objęta jest indywidualną ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków, stanowią one jedynie fragment znacznie szerszego zasobu obiektów o cechach zabytkowych, które współtworzą tożsamość regionu i wymagają konsekwentnych działań ochronnych, badawczych i popularyzatorskich.

5.4.2. Układy urbanistyczne i ruralistyczne

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego ochroną konserwatorską objęto szereg obszarów o szczególnych wartościach urbanistycznych i ruralistycznych, które w sposób czytelny dokumentują wielowiekowy proces kształtowania się krajobrazu kulturowego regionu. Chronione układy przestrzenne stanowią zapis historycznych przemian osadniczych, społecznych i gospodarczych, obejmując zarówno miasta o średniowiecznej genezie, jak i wsie o zachowanych strukturach folwarczno-dworskich.

Układy te cechują się wysokim stopniem autentyczności, wynikającym z zachowania historycznych rozplanowań, podziałów własnościowych, sieci ulic i placów, a także relacji pomiędzy zabudową, terenami zieleni i krajobrazem otwartym. Ochrona tych obszarów ma na celu zachowanie czytelności historycznych struktur przestrzennych oraz ich harmonijnego współistnienia ze współczesnymi funkcjami.

• HISTORYCZNE UKŁADY URBANISTYCZNE MIAST

Najbardziej rozbudowanym i wielowarstwowym chronionym układem urbanistycznym jest historyczny układ miasta Krotoszyna, którego rozwój przestrzenny obejmuje okres od XIV do XX w. Jego struktura obejmuje relikty najstarszej osady targowej wraz z pierwotnym układem ruralistycznym i prywatnym założeniem dworskim, czworoboczny rynek z siecią ulic dostosowanych do głównych szlaków handlowych, nowożytnie ukształtowanie przestrzeni publicznych oraz XIX-wieczne przekształcenia związane z intensywnym rozwojem zabudowy użyteczności publicznej. Układ ten dopełniają elementy architektury i zagospodarowania przestrzennego powstałe w pierwszej połowie XX w.

Równie złożony charakter posiada historyczny układ urbanistyczny Koźmina Wielkopolskiego, którego początki sięgają wczesnego średniowiecza. Na jego strukturę składają się relikty grodu z podgrodzem i osadą targową, miasto lokacyjne z XIII w. (Wielki Koźmin), a także Nowy Koźmin założony pod koniec XV w. jako odrębny ośrodek sukienniczy. W XVIII w. powstał trzeci organizm miejski – Koźmin Niemiecki – z własnym rynkiem i dominantą sakralną. W XIX w. nastąpiło administracyjne scalenie trzech miast oraz dalszy rozwój przestrzenny związany z budową linii kolejowej i parku miejskiego.

Historyczny układ urbanistyczny Kobyлина obejmuje przestrzeń kształtowaną od XIII do XX w. Jego istotnym elementem jest dawny gródek stożkowaty z dworem, później zamkiem, osada targowa przekształcona w rynek lokacyjny, rozległe przedmieście targowe oraz założenia sakralne i klasztorne. W okresie nowożytnym i XIX-wiecznym miasto rozwijało się poprzez powstawanie nowych placów, dzielnic wyznaniowych oraz infrastruktury kolejowej, co znalazło odzwierciedlenie w zachowanym do dziś układzie przestrzennym.

Na obszarze Sulmierzyc chroniony układ urbanistyczny wykształcił się w trzech zasadniczych fazach. Najstarsza związana jest z przedlokacyjnym placem targowym, który stał się podstawą lokacji miasta w 1457 r. W okresie nowożytnym nastąpiło scalenie wieloczłonowego zespołu osadniczego, obejmującego dawne wsie i przedmieścia, natomiast w XIX w. i na początku XX w. struktura miasta uległa stabilizacji i modernizacji, zachowując czytelny historyczny układ.

Historyczny układ urbanistyczny Zdun obejmuje wieloczłonową strukturę przestrzenną, składającą się z dawnego dworu obronnego, miasta lokacyjnego Zdun Polskich, nowożytnej lokacji Zdun Niemieckich, lokacji Sieniutowa oraz włączonej w XVIII wieku wsi Łacnowo. Układ ten został w XIX w. uzupełniony o elementy związane z rozwojem przemysłu i komunikacji, w tym kolei oraz zaplecza przemysłowego. W obrębie wszystkich wymienionych miast ochroną konserwatorską objęte są m.in. historyczne podziały działek, nawarstwienia archeologiczne, zabudowa, tereny zieleni urządzonej oraz tradycyjne funkcje rynków i placów miejskich.

• HISTORYCZNE UKŁADY RURALISTYCZNE

Do najcenniejszych chronionych układów wiejskich należy historyczny układ ruralistyczny wsi Baszków, obejmujący rozbudowany zespół pałacowo-parkowy, folwark z kolonią domów dla pracowników majątku oraz właściwą wieś z centralnym placem o nieregularnym kształcie. Całość dopełnia zespół sakralny z klasycystycznym kościołem pw. Wniebowzięcia NMP, usytuowany na osi kompozycyjnej wsi i pałacu.

Ochroną objęty jest również historyczny układ ruralistyczny wsi Smolice, wzmiankowanej już w 1214 r.. Jest to przykład charakterystycznej dla XIX-wiecznej Wielkopolski wsi folwarcznej, z wyraźnie wykształconym zespołem pałacowo-folwarcznym oraz zabudową wiejską rozlokowaną wzdłuż głównej drogi.

• POZOSTAŁE ELEMENTY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Na krajobraz kulturowy Powiatu Krotoszyńskiego składają się również układy urbanistyczne i ruralistyczne nieobjęte indywidualną ochroną konserwatorską, w tym układ przestrzenny Rozdrażewa, historyczne wsie, zachowane parki i cmentarze. Istotnym elementem są także historyczne obszary leśne, rozłogi pól i łąk, dawna infrastruktura komunikacyjna oraz obiekty hydrotechniczne.

Za elementy współtworzące krajobraz kulturowy uznaje się również zabytki architektury – zwłaszcza te pełniące funkcję dominant przestrzennych lub tworzące zespoły budowlane – a także krzyże przydrożne, kapliczki, elementy małej architektury, drzewa pomnikowe oraz głązy narzutowe.

Chronione układy urbanistyczne i ruralistyczne Powiatu Krotoszyńskiego stanowią wyjątkowo czytelny zapis historycznych procesów osadniczych i kulturowych regionu. Ich różnorodność – od wieloczołowych struktur miejskich po rozległe założenia wiejskie – tworzy spójny, a zarazem zróżnicowany krajobraz kulturowy, wymagający świadomej i konsekwentnej ochrony.

Zachowanie tych obszarów nie oznacza ich zamrożenia, lecz prowadzenie działań rozwojowych w sposób respektujący historyczny charakter przestrzeni, jej wartości kulturowe oraz potrzeby współczesnych użytkowników. Układy te pozostają jednym z kluczowych zasobów dziedzictwa Powiatu Krotoszyńskiego, wpływając zarówno na tożsamość lokalną, jak i na potencjał rozwojowy regionu.

5.4.3. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome stanowią istotną i liczebnie znaczącą część dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego. W ewidencjach ujętych jest około 1500 obiektów tego typu, z czego zdecydowaną większość tworzą elementy wystroju oraz wyposażenia obiektów sakralnych. Na ten zasób składają się przede wszystkim dzieła sztuki, takie jak rzeźby, obrazy, polichromie, wyroby snycerskie i sztukatorskie, a także instrumenty muzyczne, meble, obiekty rzemiosła artystycznego i złotnictwa oraz elementy dawnych ubiorów liturgicznych.

Pod względem chronologicznym najliczniejszą grupę stanowią obiekty pochodzące z okresu baroku, datowane na XVII i XVIII w. Tworzą one często jednorodne stylistycznie zespoły wyposażenia wnętrz kościołów, zachowane w wysokim stopniu kompletności. Liczną reprezentację posiadają również zabytki z XIX oraz początku XX w., odzwierciedlające różnorodne nurty artystyczne charakterystyczne dla tego okresu, takie jak klasycyzm, neogotyck, neobarok czy secesja. Znacznie rzadziej występują obiekty datowane na okres wcześniejszy niż XVII w., które z uwagi na swoją metrykę oraz wyjątkowe walory artystyczne zaliczane są do zabytków o szczególnej wartości.

Do najcenniejszych zabytków ruchomych zlokalizowanych na terenie Powiatu Krotoszyńskiego należy dzieło wczesnorennesansowego malarstwa – malowany na desce tryptyk z ołtarza głównego kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa w Kobylinie, przedstawiający legendę św. Stanisława i datowany na 1518 r. Z tego samego okresu pochodzi również wybitna płaskorzeźba przedstawiająca scenę Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny, umieszczona w ołtarzu głównym kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca w Koźminie Wielkopolskim. Wraz z XVI-wiecznym sakramentarium stanowi ona rzadki i cenny przykład renesansowej sztuki snycerskiej i rzeźbiarskiej.

Szczególną grupę zabytków ruchomych o wysokiej randze artystycznej stanowią renesansowe i wczesnobarokowe nagrobki z XVI w. i XVII w., zachowane w kościołach parafialnych w Kobylinie, Krotoszynie, Koźminie Wielkopolskim oraz Borzęcizkach. Te kamienne realizacje sepulkralne, związane z rodami szlacheckimi regionu, są ważnym świadectwem mecenatu artystycznego oraz kultury funeralnej epoki nowożytnej.

Najpełniejszy obraz sztuki barokowej prezentują zespoły wyposażenia licznych kościołów parafialnych i klasztornych, zarówno murowanych, jak i drewnianych, funkcjonujących na terenie całego powiatu. Wnętrza te zachowały bogaty zestaw ołtarzy, ambon, chrzcielnic, stalli oraz rzeźby i malarstwa o wysokich walorach artystycznych. Na ich tle wyróżniają się także skromniejsze, lecz niezwykle wartościowe zespoły wyposażenia kościołów drewnianych, w których barokowe formy dostosowane zostały do tradycyjnej architektury sakralnej. Zabytki ruchome pochodzące z XIX w. i początku XX w. reprezentowane są przede wszystkim przez spójne stylistycznie wyposażenia kościołów parafialnych, utrzymane w formach neogotyckich i neobarokowych. Obiekty te, choć młodsze metrykalnie, stanowią ważne świadectwo przemian estetycznych i religijnych epoki oraz zachowania ciągłości tradycji artystycznych w sztuce sakralnej.

Poza zabytkami związanymi bezpośrednio z obiektami sakralnymi, cenny zasób ruchomych dóbr kultury zachował się również w rezydencjach pałacowych, m.in. w Baszkowie i Smolicach, gdzie przetrwały elementy historycznego wyposażenia wnętrz. Istotną grupę stanowią także zabytki sztuki ludowej, w szczególności XIX-wieczne krzyże przydrożne i figury, licznie występujące na terenie powiatu, zwłaszcza w Gminie Kobylin. Obiekty te, obecne m.in. w Konarzewie, Mokronosie, Rozdrażewie, Budach, Kuklinowie, Nepomucenowie i Dzierżanowie, są ważnym elementem lokalnego krajobrazu kulturowego i wyrazem religijności oraz tradycji społeczności wiejskich.

5.4.4. Zabytki archeologiczne

Najdawniejsze zachowane dziedzictwo kulturowe Powiatu Krotoszyńskiego tworzą zabytki archeologiczne, będące świadectwem wielotysięcznej obecności człowieka na tych terenach. Ich specyfika wynika z wewnętrznego zróżnicowania: obejmują zarówno niewielkie ruchome relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej (m.in. ceramikę, broń, ozdoby, przedmioty codziennego użytku), jak i obiekty nieruchome – posiadające własną formę krajobrazową lub jej pozbawione – zalegające w większości pod powierzchnią ziemi (np. grodziska, kurhany, podziemne relikty dawnych budowli). Szczególną kategorię stanowią całe obszary historycznego osadnictwa, zawierające wielowarstwowe nawarstwienia kulturowe, takie jak cmentarzyska, osady czy relikty pierwotnych układów ruralistycznych i urbanistycznych.

Najstarsze informacje o znaleziskach archeologicznych na terenie powiatu pochodzą z końca XIX w. i początku XX w. i mają charakter głównie przypadkowych odkryć, zwykle bez dokładnego opisu okoliczności i lokalizacji. W starszej literaturze – w tym w dawnych publikacjach niemieckich dotyczących regionu – odnotowano m.in. znalezienie w 1883 r. w Borzęcicach skarbu monet z X-XI w. czy odkrycie cmentarzyska w 1898 r. w Koźminie Wielkopolskim. Z początku XX w. pochodzą wzmianki o kolejnych znaleziskach, takich jak popielnica obłożona kamieniami czy pojedyncze zabytki kamienne i fragmenty naczyń glinianych.

W okresie międzywojennym znaleziska nadal miały charakter incydentalny, jednak pojawiły się pierwsze badania o charakterze profesjonalnym. W 1923 r. J. Kostrzewski przeprowadził badania w rejonie Sulmierzyc (cmentarzyska kultury mogiłowej i łużyckiej), natomiast K. Jażdżewski w latach 1925-1929 prowadził penetracje terenowe w okolicach Krotoszyna i Zdun. Po 1945 r. badania przyjmowały początkowo formę działań ratowniczych i powierzchniowych, a w latach 1947 i 1954 J. Kostrzewski ponownie prowadził prace w rejonie Borzęcizek, gdzie odkryto osadę wczesnośredniowieczną.

Przełom w systematyczności rozpoznania nastąpił w latach 60. XX w., wraz z badaniami powierzchniowymi prowadzonymi od 1960 r. w szerokim obszarze obejmującym m.in. Kobylin, Koźmin, Sulmierzyc, Zduny i Krotoszyn. Badania te, związane z pracami Dionizego Kosińskiego nad prahistorią i wczesnym średniowieczem ziemi krotoszyńskiej, wymagały w kolejnych etapach podejmowania działań

ratunkowych na stanowiskach szczególnie zagrożonych degradacją (m.in. Sulmierzyce, Baszków-Piaski). Szczególne znaczenie miały poszukiwania prowadzone od 1975 r. w dolinie Czarnej Wody, dzięki którym rozpoznano kilkadziesiąt dotąd nieznanych stanowisk pradziejowych, dokumentujących intensywne zasiedlenie od epoki kamienia po schyłek średniowiecza.

W 1975 r. rozpoczęto także badania wykopaliskowe obiektów wczesnośredniowiecznych, w tym zespołu osadniczego w Baszkowie-Piaskach (grodzisko, osady i cmentarzysko). Warto zaznaczyć, że w samej gminie Koźmin Wielkopolski zarejestrowano 129 stanowisk z okresu wczesnego średniowiecza. Od 1979 r. prowadzono badania weryfikacyjne grodzisk w dorzeczu Orli i Czarnej Wody, które pozwoliły ustalić chronologię grodzisk wczesnośredniowiecznych (m.in. Sulmierzyce, Mokronos), a także obiektów późnośredniowiecznych i nowożytnych (m.in. Koźmin – zamek, Starkówiec, Rozdrażew, Zduny). Równolegle włączono teren powiatu do ogólnopolskiego programu Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Obecnie Powiat Krotoszyński posiada około 1300 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych o zróżnicowanym znaczeniu poznawczym. Podstawową metodą ich ewidencjonowania pozostaje ogólnopolski program badawczo-konserwatorski AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski), który systematyzuje wiedzę o terenie na podstawie obserwacji powierzchniowych oraz danych archiwalnych, muzealnych i publikowanych. Należy podkreślić, że dokumentacja AZP ma charakter otwarty i jest sukcesywnie uzupełniana w miarę postępu rozpoznania; obejmuje zarówno nowe odkrycia, jak i informacje weryfikujące wcześniejsze ustalenia, stanowiąc najbardziej aktualne źródło danych o zasobie archeologicznym.

• CHRONOLOGIA OSADNICTWA I NAJWAŻNIEJSZE FORMY STANOWISK

Najwcześniejsze ślady obecności człowieka na obszarze dzisiejszego Powiatu Krotoszyńskiego sięgają kresu paleolitu (ok. 10 000 p.n.e.). W epoce kamienia teren ten był zamieszkiwany przez społeczności kilku kultur archeologicznych, m.in. ceramiki wstęgowej klutej, lendzielskiej, pucharów lejkowatych, ceramiki grzebykowo-dółkowej oraz ceramiki sznurowej. W epokach brązu i żelaza obszar ten wiąże się z osadnictwem ludności kultury łużyckiej i pomorskiej, natomiast okres lateński przyniósł istotne przemiany w rolnictwie i kulturze materialnej (m.in. intensywniejszą uprawę roli, nowe narzędzia, naczynia toczne, początki bednarstwa i złotnictwa). W okresie wpływów rzymskich rozwijała się wymiana handlowa pomiędzy kupcami rzymskimi, plemionami germańskimi i ludnością lokalną.

We wczesnym średniowieczu funkcjonowały zespoły osadnicze istotne dla formowania się państwowości w okresie pierwszych Piastów (IX-XI w.). Do najbardziej rozpoznawalnych form należą grodziska pierścieniowate (m.in. w Zalesiu Wielkim, Sulmierzycach, Czarnym Sadzie, Mokronosie i Skałowie). Wśród obiektów posiadających własną formę krajobrazową wyróżnia się również grodziska w Zdunach, Starkówcu, Starym Grodzie i Rozdrażewie, a także zamek-dwór w Kobylinie oraz zamek w Koźminie Wielkopolskim. Jednocześnie należy podkreślić, że sąsiedztwo grodów obronnych wobec później lokowanych miast (np. Zduny, Rozdrażew) nie stanowi reguły i nie zawsze przekłada się na bezpośrednią ciągłość rozwojową osady obronnej w kierunku ośrodka miejskiego.

W skali całego zasobu stanowiska o własnej formie krajobrazowej stanowią niewielki odsetek, jednak ze względu na swoją czytelność terenową w większości objęte są ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Stan zachowania stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru należy ocenić jako zróżnicowany. Spośród grodzisk wczesnośredniowiecznych dobrze zachowane są obiekty w Sulmierzycach, Czarnym Sadzie i Mokronosie, natomiast grodziska w Skałowie i Zalesiu Wielkim – mimo wysokiej wartości naukowej – są wyraźnie uszkodzone. Wśród grodzisk późnośredniowiecznych bardzo dobrym stanem zachowania wyróżnia się obiekt w Starym Grodzie, natomiast grodziska w Bestwinie i Zdunach oceniane są jako dostateczne.

Najlepiej zachowane są stanowiska położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz zalesionych, gdzie ingerencja człowieka w substancję zabytkową jest ograniczona. Trudniejszy do jednoznacznej oceny pozostaje stan zachowania nawarstwień kulturowych na stanowiskach ujętych w kartach AZP – jego weryfikacja następuje każdorazowo w trakcie badań rozpoznawczych i dokumentacyjnych, wykonywanych najczęściej przy okazji planowanych inwestycji.

Jednocześnie należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stanowiska archeologiczne podlegają ochronie niezależnie od stanu zachowania.

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich prac ziemnych naruszających strukturę gruntu, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z właściwym miejscowo konserwatorem zabytków.

Ochrona stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych przy inwestycjach związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, powinna mieć swoje odbicie w ujmowaniu zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowaniu zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków.

Do najistotniejszych współczesnych zagrożeń należą inwestycje wymagające prowadzenia prac ziemnych, w tym wielkopowierzchniowe przedsięwzięcia rolnicze (np. szklarnie), magazynowe i przemysłowe, inwestycje komunikacyjne oraz zabudowa mieszkaniowa. Zagrożeniem są również nielegalna eksploatacja piaskowni i żwirowni, a na terenach rolnych – głęboka orka prowadząca do niszczenia nawarstwień kulturowych. Stosunkowo marginalne, lecz narastające znaczenie mają nielegalne poszukiwania z użyciem wykrywaczy metali; skala zniszczeń powodowanych tą działalnością pozostaje trudna do oszacowania, zwłaszcza na stanowiskach o czytelnej formie terenowej.

Zasadniczo można stwierdzić, że podstawowym zagrożeniem dla zasobu archeologicznego pozostają wszelkie działania inwestycyjne wymagające ingerencji w grunt. Z tego względu szczególnej uwagi wymaga konsekwentne egzekwowanie obowiązku prowadzenia badań archeologicznych podczas realizacji inwestycji na terenach historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz w obrębie dawnych założeń rezydencjonalnych i sakralnych, gdzie spodziewane są liczne średniowieczne i nowożytne nawarstwienia kulturowe. Wyniki takich badań stanowią często jedyną dokumentację kolejnych etapów zagospodarowania przestrzeni i istotne źródło weryfikujące informacje znane ze źródeł pisanych.

5.5. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki uznane za część własnego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem. Większość tych elementów na terenie powiatu nie była naukowo badana.

Dziedzictwo niematerialne stanowi jeden z najważniejszych elementów tożsamości lokalnej powiatu krotoszyńskiego. Obejmuje ono zespół zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie, takich jak tradycje, zwyczaje, obrzędy, język, muzyka, taniec, wiedza ludowa, rzemiosło tradycyjne oraz praktyki społeczne, które kształtują codzienne życie mieszkańców i budują poczucie wspólnoty. Choć niematerialne, dziedzictwo to ma trwały wpływ na krajobraz kulturowy regionu oraz na sposób postrzegania jego historii i współczesności.

Powiat krotoszyński, administracyjnie obejmujący cztery gminy miejsko-wiejskie: Krotoszyn, Kobylin, Koźmin Wielkopolski i Zduny, miasto Sulmierzyce oraz gminę wiejską Rozdrażew, charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem kulturowym wynikającym z wielowiekowych procesów historycznych, społecznych i gospodarczych. Każda z jednostek samorządu terytorialnego wnosi do wspólnego dziedzictwa własne, często unikatowe tradycje i formy ekspresji kulturowej, które razem tworzą bogaty i wielowątkowy obraz niematerialnego dziedzictwa regionu.

Współcześnie dziedzictwo niematerialne powiatu krotoszyńskiego pełni istotną rolę nie tylko jako nośnik pamięci historycznej, lecz także jako ważny zasób rozwojowy. Jest ono podstawą działań edukacyjnych, animacji kultury, integracji społecznej oraz promocji lokalnej i turystycznej. Jego ochrona, dokumentowanie i upowszechnianie stanowią istotne wyzwanie, zwłaszcza w obliczu dynamicznych zmian społecznych i kulturowych, dlatego wymagają świadomego i systematycznego zaangażowania zarówno instytucji publicznych, jak i lokalnych społeczności.

Obowiązkiem władz jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

• TRADYCJE I ZWYCZAJE LUDOWE

Tradycje i zwyczaje ludowe Powiatu Krotoszyńskiego wykształciły się w obrębie kultury południowo-wschodniej Wielkopolski, w której istotną rolę odgrywały obrzędy związane z kalendarzem rolniczym, rokiem liturgicznym oraz życiem rodzinnym. Praktyki te funkcjonowały przede wszystkim w środowiskach wiejskich, lecz ich elementy obecne były również w małych miastach i w zapleczu rolniczym gmin miejsko-wiejskich.

Jednym z najważniejszych i najlepiej udokumentowanych zwyczajów były dożynki, stanowiące uroczyste zakończenie żniw. W Powiecie Krotoszyńskim obrzęd ten obejmował przygotowanie wieńców dożynkowych z kłosów zbóż, dekorowanych kwiatami, owocami i wstążkami, wspólny pochód oraz część religijną i biesiadną. Wieniec, niesiony przez przedstawicieli społeczności wiejskiej, symbolizował urodzaj i dziękczynienie za plony, a jego wykonanie było okazją do międzypokoleniowej współpracy.

Ważne miejsce w tradycji regionu zajmowały zwyczaje bożonarodzeniowe, w tym kolędowanie oraz przygotowywanie potraw wigilijnych według utrwalonych receptur. W wielu miejscowościach Powiatu Krotoszyńskiego praktykowano chodzenie z kolędą po domach, składanie życzeń gospodarzom oraz wspólne śpiewanie kolęd. Wieczera wigilijna miała charakter obrzędowy, a jej przebieg podporządkowany był zasadom postu i symboliki religijnej.

Równie bogaty charakter miały zwyczaje wielkanocne, obejmujące przygotowywanie palm, święcenie pokarmów oraz polewanie wodą w Poniedziałek Wielkanocny. Zwyczaj ten, oprócz znaczenia symbolicznego, pełnił funkcję integracyjną, szczególnie wśród młodzieży. W okresie wielkanocnym ważną rolę odgrywały także praktyki religijne, takie jak procesje rezurekcyjne oraz wspólne uczestnictwo w nabożeństwach.

Istotnym elementem tradycji ludowej były obrzędy rodzinne, zwłaszcza związane z zawieraniem małżeństw. Tradycyjne wesele w Powiecie Krotoszyńskim miało rozbudowaną formę i trwało często kilka dni. Obejmowało m.in. błogosławieństwo młodej pary przez rodziców, wyprowadzanie panny młodej z domu rodzinnego, wspólną zabawę taneczną oraz oczepiny. Obrzędy te miały charakter publiczny i angażowały szerokie grono uczestników.

W życiu codziennym istotną rolę odgrywały również zwyczaje sąsiedzkie i wspólnotowe, takie jak wspólne darcie pierza, przedzenie, pomoc przy żniwach czy budowie gospodarstw. Spotkania te łączyły funkcję praktyczną z towarzyską, sprzyjając integracji społecznej oraz przekazywaniu tradycji i umiejętności pomiędzy pokoleniami.

Współcześnie tradycje i zwyczaje ludowe Powiatu Krotoszyńskiego funkcjonują głównie w formie rekonstrukcji i wydarzeń kulturalnych, organizowanych przez lokalne społeczności, instytucje kultury oraz koła gospodyń wiejskich. Mimo zmian społecznych i kulturowych, wiele z tych praktyk pozostaje ważnym

• JĘZYK, GWARY I MOWA POTOCZNA

Powiat Krotoszyński znajduje się na obszarze dialektu wielkopolskiego, w obrębie którego – zgodnie z częścią opracowań dialektologicznych – zaliczany jest do regionu gwarowego kaliskiego. Region ten obejmuje południowo-wschodnią część Wielkopolski i charakteryzuje się występowaniem cech językowych typowych dla dialektu wielkopolskiego, przy jednoczesnym zachowaniu lokalnych właściwości fonetycznych i leksykalnych.

Gwara regionu kaliskiego, obecna również na terenie powiatu krotoszyńskiego, przez długi czas była podstawowym środkiem codziennej komunikacji, szczególnie w środowiskach wiejskich. Jej użycie wiązało się przede wszystkim z życiem domowym, pracą na roli oraz relacjami sąsiedzkimi. Współcześnie funkcjonuje ona głównie w mowie potocznej oraz w przekazie międzypokoleniowym, zachowując status ważnego elementu tożsamości lokalnej.

Najbardziej wyrazistą cechą gwary kaliskiej jest bogata warstwa leksykalna, obejmująca nazwy przedmiotów codziennego użytku, potraw, czynności i relacji społecznych. W mowie mieszkańców powiatu krotoszyńskiego spotykane są regionalizmy takie jak bejmy (pieniądze), kejter (pies), bana (pociąg), sznytka (kromka chleba), tytka (papierowa torba), ryczka (niski stół) czy fyrtel (okolica, część miejscowości). Słownictwo to jest charakterystyczne dla południowej i środkowej Wielkopolski, a jednocześnie powszechnie rozumiane w regionie kaliskim.

Istotną część lokalnej leksyki stanowią również nazwy potraw i produktów spożywczych, odzwierciedlające tradycyjną kuchnię regionu. Do często przywoływanych należą m.in. gzik (twarożek z dodatkami), plyndze (placki ziemniaczane), ślepe ryby (zupa ziemniaczana), zylc (galareta mięsna) czy szneka z glancem (drożdżówka z lukrem). Nazwy te funkcjonują nie tylko jako element języka, lecz także jako nośnik lokalnej tradycji kulinarnej.

Gwara regionu kaliskiego wykazuje także cechy fonetyczne i składniowe typowe dla dialektu wielkopolskiego, takie jak twarda artykulacja głosek, uproszczenia fleksyjne oraz oszczędność wypowiedzi. W mowie potocznej widoczna jest skłonność do krótkich, konkretnych form językowych, co odzwierciedla praktyczny charakter komunikacji w tradycyjnych społecznościach lokalnych.

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego występują drobne różnice lokalne w zakresie słownictwa i frazeologii, związane z podziałem na gminy oraz zróżnicowaniem środowisk wiejskich i miejskich. Nie tworzą one odrębnych gwar, lecz mieszczą się w ramach regionu gwarowego kaliskiego, stanowiąc jego lokalne warianty.

Współcześnie obserwuje się stopniowe zanikanie gwary w jej tradycyjnej formie, szczególnie wśród młodszego pokolenia. Jednocześnie język regionalny coraz częściej postrzegany jest jako element dziedzictwa kulturowego, obecny w działaniach edukacyjnych, publikacjach regionalnych, konkursach gwarowych oraz wydarzeniach promujących lokalną tożsamość.

Język, gwary i mowa potoczna regionu kaliskiego, do którego zalicza się powiat krotoszyński, stanowią istotny składnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu. Ich dokumentowanie i upowszechnianie ma kluczowe znaczenie dla zachowania ciągłości kulturowej oraz lokalnej tożsamości mieszkańców.

• MUZYKA TRADYCYJNA I PIEŚNI LUDOWE

Muzyka tradycyjna i pieśni ludowe Powiatu Krotoszyńskiego ukształtowały się w obrębie kultury muzycznej południowo-wschodniej Wielkopolski, zaliczanej do obszaru wielkopolskiego, w tym regionu gwarowego kaliskiego. Ich zasięg i formy występowania nie pokrywają się ściśle z granicami administracyjnymi gmin, lecz są związane z charakterem osadnictwa, strukturą społeczną oraz funkcjami poszczególnych miejscowości.

Na obszarach wiejskich Powiatu Krotoszyńskiego, obejmujących wsie gmin miejsko-wiejskich (Krotoszyn, Kobylin, Koźmin Wielkopolski, Zduny) oraz gminę Rozdrażew, szczególnie silnie obecne były pieśni związane z pracą na roli, w tym pieśni żniwne i dożynkowe. Wykonywano je podczas zakończenia prac polowych, wspólnych spotkań sąsiedzkich oraz uroczystości dziękczynnych. Ich treść koncentrowała się na urodzaju, trudzie pracy oraz wspólnocie wiejskiej, a forma melodyczna sprzyjała śpiewowi zbiorowemu.

Pieśni weselne i przyśpiewki obrzędowe występowały powszechnie na terenie całego Powiatu Krotoszyńskiego, zarówno w mniejszych miejscowościach, jak i w zapleczu wiejskim miast. Towarzyszyły one kolejnym etapom obrzędu weselnego: błogosławieństwu, wyprowadzaniu panny młodej, zabawie tanecznej oraz oczepinom. Przyśpiewki miały często charakter improwizowany, komentowały osoby i wydarzenia oraz były wykonywane w gwarze wielkopolskiej, co podkreślało ich lokalny charakter.

W miastach oraz większych ośrodkach osadniczych, takich jak Krotoszyn, Koźmin Wielkopolski, Kobylin, Zduny i Sulmierzyce, istotną rolę odgrywały pieśni religijne i parafialne. Były one wykonywane podczas procesji, odpustów, nabożeństw majowych i październikowych oraz uroczystości kościelnych. Równolegle funkcjonował zwyczaj wspólnego śpiewania pieśni religijnych przy kapliczkach i krzyżach przydrożnych, szczególnie na styku przestrzeni miejskiej i wiejskiej.

Na terenie całego Powiatu Krotoszyńskiego powszechne było muzykowanie taneczne, realizowane przez niewielkie składy instrumentalne złożone ze skrzypiec, basów, harmonii i bębna. Zespoły te obsługiwały wesela, zabawy oraz uroczystości lokalne, a repertuar taneczny miał charakter użytkowy, oparty na prostych formach rytmicznych. Muzycy przekazywali repertuar w sposób ustny, często działając na terenie kilku sąsiednich gmin.

Współcześnie muzyka tradycyjna i pieśni ludowe Powiatu Krotoszyńskiego funkcjonują głównie w formie rekonstrukcji i prezentacji scenicznych, obecnych podczas wydarzeń kulturalnych, festynów i uroczystości lokalnych. Ich zachowanie i popularyzacja odbywa się z uwzględnieniem lokalnego zróżnicowania oraz historycznych uwarunkowań regionu.

Muzyka tradycyjna i pieśni ludowe Powiatu Krotoszyńskiego stanowią ważny element niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, ukazując zarówno wspólne cechy kultury Wielkopolski Środkowej, jak i lokalne warianty ukształtowane w poszczególnych środowiskach.

• RZEMIOSŁO TRADYCYJNE I RĘKODZIEŁO

Rzemiosło tradycyjne i rękodzieło Powiatu Krotoszyńskiego stanowiły przez stulecia podstawę funkcjonowania lokalnych społeczności, odpowiadając na potrzeby gospodarki rolnej, życia codziennego oraz obrzędowości. Umiejętności te przekazywane były drogą praktyczną, w ramach rodzin i lokalnych wspólnot, a ich formy dostosowywano do dostępnych surowców oraz warunków życia regionu.

Jednym z najważniejszych rzemiosł było kowalstwo, związane z obsługą gospodarstw rolnych. W lokalnych kuźniach wykonywano m.in. podkowy, lemiesz pługów, okucia wozów, zawiasy, zamki i narzędzia ręczne, które stanowiły niezbędne wyposażenie gospodarstw. Wyroby te cechowała trwałość i prostota formy, a jednocześnie funkcjonalność dostosowana do intensywnej pracy na roli.

Równie istotne było stolarstwo i ciesielstwo, obejmujące wykonywanie mebli użytkowych (stoły, ławy, skrzynie posagowe), elementów zabudowy domów (drzwi, okiennice, belki stropowe) oraz sprzętów gospodarczych, takich jak drabiny, wozy czy sanie. W wielu domach zachowały się ręcznie wykonane skrzynie i ławy, często zdobione prostym ornamentem geometrycznym.

W gospodarstwach rolnych ważną rolę odgrywało również bednarstwo, dostarczające beczek, cebrów, dzież, kadzi i wiader wykorzystywanych do przechowywania żywności, kiszenia kapusty czy przygotowywania

potraw. Wyroby te wykonywano z drewna dostępnego lokalnie, a ich konstrukcja opierała się na tradycyjnych technikach łączenia bez użycia gwoździ.

Na obszarach wiejskich rozpowszechnione było plecionkarstwo, zwłaszcza wyplatanie z wikliny i słomy. Wytwarzano kosze na ziemniaki, opał i płody rolne, koszyki ręczne, maty oraz elementy wyposażenia gospodarstwa. Umiejętność ta miała charakter sezonowy i była wykorzystywana głównie w okresach mniejszego natężenia prac polowych.

Istotną częścią dziedzictwa niematerialnego było rękodzieło domowe, szczególnie wytwórczość tekstylna. Kobiety zajmowały się haftem, szydełkowaniem i tkactwem, wykonując obrusy, serwety, firanki, ręczniki obrzędowe oraz elementy odzieży. Hafty charakteryzowały się oszczędną kolorystyką i prostymi motywami roślinnymi lub geometrycznymi, typowymi dla Wielkopolski Środkowej.

Z rzemiosłem i rękodziełem ściśle związane były także wyroby o charakterze obrzędowym, takie jak palmy wielkanocne, wieńce dożynkowe, dekoracje odpustowe czy elementy oprawy uroczystości religijnych i rodzinnych. Ich przygotowanie angażowało większe grupy mieszkańców i sprzyjało przekazywaniu wiedzy oraz umiejętności kolejnym pokoleniom.

Współcześnie rzemiosło tradycyjne i rękodzieło Powiatu Krotoszyńskiego funkcjonują przede wszystkim jako element dziedzictwa kulturowego, obecny w działalności kulturalnej, edukacyjnej i promocyjnej. Umiejętności te są prezentowane podczas warsztatów, kiermaszów, festynów i wydarzeń lokalnych, a także w ramach działalności kół gospodyń wiejskich i stowarzyszeń.

Rzemiosło tradycyjne i rękodzieło Powiatu Krotoszyńskiego stanowią ważny zasób niematerialnego dziedzictwa kulturowego, dokumentujący dawne formy życia, pracy i twórczości mieszkańców regionu.

• LEGENDY

Na obszarze Powiatu Krotoszyńskiego funkcjonują liczne legendy i podania ludowe, odnoszące się do pochodzenia miejscowości, ich nazw oraz wydarzeń uznawanych za niezwykle. Opowieści te przekazywane były ustnie i stanowią istotny element niematerialnego dziedzictwa kulturowego lokalnych społeczności, pełniąc funkcję tożsamościową, edukacyjną oraz integracyjną.

W mieście Krotoszyn znana jest legenda o pochodzeniu nazwy miasta, wywodząca ją od legendarnej postaci rycerza lub możnowładcy o imieniu Krotosz. Według przekazu miał on założyć osadę lub sprawować władzę nad tym terenem, a jego imię utrwaliło się w nazwie miasta. W lokalnej tradycji pojawiają się również opowieści o dawnych murach miejskich oraz podziemnych przejściach, które miały służyć mieszkańcom w okresach zagrożeń, takich jak wojny czy epidemie.

W tradycji ludowej Gminy Kobylin funkcjonuje legenda tłumacząca nazwę miejscowości poprzez motyw konia, a konkretnie kobyłej, która miała wskazać bezpieczne miejsce do osiedlenia się lub źródło wody. Opowieść ta wpisuje się w popularny w kulturze ludowej motyw zwierzęcia jako przewodnika człowieka i symbolu opieki nad wspólnotą.

W Gminie Koźmin Wielkopolski zachowała się legenda etymologiczna wiążąca nazwę miasta z motywem kozy. Według ludowego przekazu zwierzę to odegrało istotną rolę w dziejach osady, ostrzegając mieszkańców przed niebezpieczeństwem lub wskazując im bezpieczne miejsce. Legenda ta funkcjonuje jako element lokalnej symboliki i jest chętnie przywoływana w przekazach regionalnych.

W Gminie Zduny najczęściej przywoływana jest legenda odnosząca się do pochodzenia nazwy miejscowości, wywodzonej od rzemiosła zdunów, czyli osób zajmujących się budową pieców. Według podania osada miała rozwinąć się wokół warsztatów rzemieślniczych obsługujących okoliczną ludność, co podkreśla dawny rzemieślniczy charakter tej części Powiatu Krotoszyńskiego.

W mieście Sulmierzyce funkcjonują lokalne opowieści o dawnym osadnictwie oraz wydarzeniach o charakterze religijnym, uznawanych za nadzwyczajne. W przekazach ludowych pojawiają się motywy cudownych ocaleni, szczególnej opieki nad miastem oraz genezy obiektów sakralnych, co wzmacniało poczucie wspólnoty i lokalnej pobożności.

W Gminie Rozdrażew znane są podania wyjaśniające nazwę miejscowości poprzez cechy charakteru legendarnego właściciela lub założyciela osady, który miał być osobą porywczą i łatwo wpadającą

w rozdrażnienie. Opowieść ta, często utrzymana w humorystycznym tonie, stanowi przykład ludowej etymologii nazwy i element lokalnej narracji tożsamościowej.

Legendy poszczególnych miast i gmin Powiatu Krotoszyńskiego, mimo zróżnicowania treści i motywów, pełnią wspólną funkcję kulturową. Wyjaśniają pochodzenie nazw i miejsc, porządkują lokalną przeszłość oraz wzmacniają więź mieszkańców z ich „małą ojczyzną”. Jako element niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowią ważne źródło lokalnej pamięci zbiorowej oraz istotny zasób wykorzystywany we współczesnych działaniach edukacyjnych i promocyjnych.

• KULTURA

Ziemia Krotoszyńska jest miejscem licznych i zróżnicowanych wydarzeń kulturalnych i artystycznych, które na stałe wpisały się w kalendarz lokalnych inicjatyw. Każdego roku na terenie miast i gmin odbywają się święta miejskie i gminne, mające charakter festynów, którym towarzyszy bogaty program wydarzeń kulturalnych, rekreacyjnych i integracyjnych. Działające w gminach stowarzyszenia, koła gospodyń wiejskich oraz placówki kultury organizują liczne kiermasze, konkursy, święta ulic oraz festyny wiejskie, angażując mieszkańców w różnym wieku.

Powiat Krotoszyński aktywnie włącza się w te działania, pełniąc zarówno rolę partnera, jak i organizatora wydarzeń o zasięgu ponadgminnym. Jednym z najważniejszych przedsięwzięć jest doroczny festiwal kulinarny „Powiat od kuchni”, który zyskał dużą popularność i rozpoznawalność. Niekwestionowaną gwiazdą wydarzenia jest kucharz i popularyzator tradycji kulinarnych Karol Okrasa, jednak kluczową rolę odgrywają także Koła Gospodyń Wiejskich oraz uczniowie klas kulinarnych krotoszyńskich szkół ponadpodstawowych, którzy prezentują i serwują specjały lokalnej kuchni. Festiwal ten łączy promocję dziedzictwa kulinarnego z integracją mieszkańców i edukacją kulinarną.

Istotnym wydarzeniem o charakterze tradycyjnym są również Dożynki Powiatowe, czyli święto plonów. Przez wiele lat organizowane były one kolejno w poszczególnych gminach Powiatu Krotoszyńskiego, a kilka ostatnich edycji odbyło się w Lutogniewie. Uroczystości rozpoczynały się dziękczynną mszą świętą w Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia, po której następowała część obrzędowa i biesiadna z udziałem zespołów ludowych na terenie boiska sportowego. Kolejne edycje dożynek planowane są w Kobylinie, co podkreśla rotacyjny i wspólnotowy charakter wydarzenia.

Szczególnym przedsięwzięciem kulturalnym, posiadającym już ponad dwudziestoletnią tradycję, są koncerty zespołów muzyki dawnej organizowane w Powiecie Krotoszyńskim w ramach Ogólnopolskiego Festiwalu Zespołów Muzyki Dawnej „Schola Cantorum” w Kaliszu. Tradycyjnie, w drugim tygodniu ferii zimowych, Galeria Refektarz w Krotoszynie gości najlepsze zespoły kaliskiej scholi. Wydarzenie to stanowi niecodzienną okazję do obcowania z muzyką średniowiecza, renesansu i baroku. Koncertom towarzyszy wystawa prac plastycznych Ogólnopolskiego Konkursu Inspirowanego Muzyką Dawną, co dodatkowo poszerza wymiar artystyczny przedsięwzięcia.

Na stałe w kalendarz wydarzeń kulturalnych wpisał się także Powiatowy Przegląd Zespołów Folklorystycznych działających przy Kołach Gospodyń Wiejskich. Dzięki działalności tych zespołów zachowywane i popularyzowane są tradycje ludowe regionu, obejmujące śpiew, taniec, obrzędy oraz elementy satyry i humoru ludowego. Przegląd pełni ważną funkcję integracyjną i międzypokoleniową.

Warto podkreślić, że mieszkańcy Ziemi Krotoszyńskiej wykazują silne przywiązanie do tradycji wielkopolskiej i narodowej, co wynika z trudnych doświadczeń historycznych regionu. Przez wieki społeczność ta zmuszona była do konsekwentnej obrony polskiej tożsamości kulturowej. Współcześnie przejawia się to w aktywnym i wspólnym obchodzeniu ważnych rocznic narodowych i regionalnych. Święta te mają różnorodną formę – od akademii i wieczornic, przez koncerty, po pochody, turnieje, biegi, rajdy piesze i rowerowe – co świadczy o żywej i zaangażowanej kulturze lokalnej.

• TURYSTYKA²

Powiat Krotoszyński oferuje odwiedzającym szeroką gamę atrakcji turystycznych – od zabytków architektury po walory przyrodnicze i krajoznawcze. Region ten, o bogatej historii i zróżnicowanym krajobrazie, stanowi ciekawy cel zarówno jednodniowych wycieczek, jak i dłuższych pobytów.

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego działa Biuro Obsługi Ruchu Turystycznego PTTK w Krotoszynie, które pełni rolę punktu informacji turystycznej i wspiera zwiedzających w planowaniu pobytu oraz korzystaniu z lokalnej oferty.

Powiat Krotoszyński oferuje możliwości aktywnego spędzania czasu w terenie dzięki sieci tras krajoznawczych i szlaków pieszych lub rowerowych. Do popularnych tras należy m.in. pieszy i rowerowy szlak łączący Krotoszyn z okolicznymi miejscowościami i obiektami przyrodniczymi, takimi jak rezerваты czy kompleksy leśne.

Powiat Krotoszyński oferuje turystom możliwość aktywnego poznawania krajobrazu, przyrody i historii regionu poprzez sieć szlaków turystycznych, w tym tras pieszych i rowerowych, które stanowią istotny element lokalnej oferty turystycznej. Szlaki te są oznakowane i przygotowane tak, aby służyć zarówno mieszkańcom, jak i osobom odwiedzającym powiat.

Szlaki piesze:

- Ekologiczna ścieżka przyrodnicza – o długości około 4,3 km, oznakowana kolorem biało-zielonym, została udostępniona w 2001 roku przez Regionalne Centrum Edukacji Ekologicznej w Krotoszynie. Trasa prowadzi przez dwa cenne rezerваты przyrody: Rezerwat „Mszar Bogdaniec” (obszar torfowiskowy) oraz Rezerwat Paproci „Baszków” (chroniący stanowisko paproci długosza królewskiego). Na szlaku znajduje się kilka przystanków edukacyjnych z tablicami informacyjnymi, co czyni ją atrakcyjną trasą edukacyjną i przyrodniczą.
- Szlak zielony Krotoszyn – Zduny – o długości około 12,2 km, prowadzi z Krotoszyna (dworzec PKP) do Zdun, łącząc ciekawe miejsca krajoznawcze, takie jak pomnik Powstańców w Krotoszynie, sypany szaniec powstańczy w Borownicy oraz zabytkowy rynek w Zdunach. Trasa przebiega przez tereny otwarte i lasy, sprzyjając spacerom i marszom turystycznym.
- Szlak żółty Krotoszyn – Sulmierzyce – o długości około 17,6 km, rozpoczyna się na dworcu PKP w Krotoszynie i prowadzi przez Bargły, Dąb Rozdrażewskich oraz obszary z kurhanami prehistorycznymi i grodziskiem Sulimira, kończąc się na rynku w Sulmierzycach. Trasa ta łączy elementy przyrodnicze i historyczne, oferując spacerowiczom zarówno naturalne krajobrazy, jak i ślady dawnych dziejów regionu.
- Szlak czerwony Krotoszyn – Baszków – o długości około 15,3 km, biegnie z Krotoszyna przez las Chmielnik do rezerwatów „Mszar Bogdaniec” i „Baszków”, ustanawiając dostęp do jednych z najcenniejszych obszarów przyrodniczych Powiatu Krotoszyńskiego. Na trasie znajdują się m.in. elementy krajobrazu leśnego oraz historyczne miejsca związane z tradycją regionu.

Poza wyżej opisanymi pieszymi trasami, Powiat Krotoszyński udostępnia również szlaki rowerowe (opisane szerzej w osobnym podrozdziale), które prowadzą m.in. w kierunku Zielonych terenów leśnych, przyrodniczych punktów krajoznawczych i mniejszych miejscowości powiatowych. Trasy rowerowe łączą się miejscami z szlakami pieszymi, umożliwiając wielofunkcyjne planowanie tras turystycznych.

Szlaki turystyczne Powiatu Krotoszyńskiego dają możliwość poznania lokalnej przyrody, historii i dziedzictwa kulturowego w sposób aktywny. Dzięki ich różnorodności – od krótkich ścieżek edukacyjnych po wielokilometrowe trasy – region oferuje coś zarówno dla osób preferujących spokojne spacerowanie, jak i dla miłośników dłuższych wędrówek i jazdy na rowerze.

Zwiedzanie tych tras pozwala podziwiać zarówno przyrodę, jak i elementy dziedzictwa kulturowego – od głazów narzutowych przez pomniki przyrody, aż po pozostałości dawnych osad i grodzisk.

Powiat Krotoszyński to także miejsce sprzyjające wypoczynkowi na łonie natury. Choć region nie jest górzysty, jego krajobraz pagórkowaty i zalesiony zachęca do spacerów, nordic walking oraz obserwacji przyrody. Ponadto w okolicach znajdują się tereny zielone i parkowe, stanowiące naturalne tło dla rodzinnych spacerów czy odpoczynku.

² https://www.powiat-krotoszyn.pl/strona-3388-szlaki_turystyczne.html?utm_source=chatgpt.com (data dostępu 18.12.2025 r.)

W samym Krotoszynie i okolicy turyści mogą znaleźć także miejsca rekreacji miejskiej, w tym tereny spacerowe i parki (np. park przy zespole poklasztornym).

W ramach turystyki kulturowej warto odwiedzić lokalne placówki, które łączą ofertę historyczną z działalnością artystyczną i wystawienniczą – jak Galeria Refektarz w Krotoszynie, prezentująca zarówno ekspozycje stałe, jak i wystawy czasowe oraz wydarzenia towarzyszące.

Turystyka w Powiecie Krotoszyńskim łączy dziedzictwo historyczne, walory przyrodnicze i bogactwo kulturowe. Od zabytków architektury miejskiej i sakralnej, przez trasy piesze i rowerowe, po lokalne miejsca rekreacji i imprezy kulturalne – każdy odwiedzający może znaleźć tu atrakcje dostosowane do swoich zainteresowań. Obszar ten, dzięki rozwijanej infrastrukturze i aktywności lokalnych organizacji turystycznych, stanowi atrakcyjny punkt na mapie Wielkopolski.

5.6. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Krotoszyńskiego

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatu powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest Powiat Krotoszyński;
- kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze Powiatu Krotoszyńskiego.

Powiat Krotoszyński jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowany do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, prowadzenia remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych powiat powinien dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcił do dłuższych pobyków.

W zasobie nieruchomości Powiatu Krotoszyńskiego jest 7 obiektów zabytkowych. Wszystkie obiekty wpisane są do rejestru zabytków. Wykaz obiektów przedstawiono poniżej, w Tabeli nr 1.

Tabela nr 1. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Powiatu Krotoszyńskiego wraz z wykonanymi pracami w latach 2022-2026

LP.	MIEJSCOWOŚĆ ADRES	OBECNA FUNKCJA	OBIEKT	WYKONANE PRACE, PONIESIONE NAKLADY w latach 2022-2026
GMINA KOŹMIN WIELKOPOLSKI				
1	Borzęciczki nr 11	Specjalny Ośrodek Szkolno- Wychowawczy im. J. Korczaka w Borzęcizkach	pałac	2022: – wymiana stolarki okiennej 5 sztuk w obrębie klatek schodowych wraz ze siłownikami – 151.384,71 zł. 2024: – montaż systemu oddymiania klatek schodowych KS1,KS2, KS3 – 59.080,10 zł. 2025: – „Przebudowa II piętra Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego im. Janusza Korczaka w Borzęcizkach w celu dostosowania budynku do zaleceń

				wynikających z ekspertyzy technicznej i decyzji Komendanta Powiatowej Państwowej Straży Pożarnej w Krotoszynie – etap I” 335.248,20 zł.
2	Borzęcicki nr 11	Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. J. Korczaka w Borzęcickach	pałacowy park krajobrazowy	
3	Koźmin Wielkopolski ul. Klasztorna 39	Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Koźminie Wlkp.	klasztor pobernardyński, ob. MOW	2021 r.: - wykonanie instalacji p.poż i rozbudowa instalacji gazu w budynku internatu – 52.665,89 zł – środki budżetowe; - przebudowa okien z parapetami i montażem 7 szt. w kuchni – 8.362,74 zł – środki budżetowe + 25.934,79 zł – dotacja „Posiłek w szkole i w domu”; - wymiana 8 grzejników w pomieszczeniach kuchni – 1.800,00 zł – środki budżetowe + 7.200,00 zł – dotacja „Posiłek w szkole i w domu”. 2023 r.: - wymiana 16 grzejników w internacie – 14.772,18 zł – środki budżetowe.
4	Koźmin Wielkopolski ul. Zamkowa 1	Zespół Szkół Ponadpodstawowych im. J. Marcińca w Koźminie Wlkp.	zamek – zespół architektoniczny z budynkiem południowym	2022 r.: - roboty hydrauliczne w Zamku – 5.650 zł; - malowanie pomieszczeń w Zamku – 8.000 zł. 2023 r.: - malowanie pomieszczeń w Zamku – 7.100 zł. 2024 r.: - montaż pokrycia dachu na wieży na dziedzińcu zamkowym – 59.500 zł; - naprawy filarów i murka przy bramie wjazdowej – 3.750 zł; - malowanie pomieszczeń w Zamku – 16.264 zł; - zwiększenie wartości Muzeum – 747.604,03 z. (finansowane z gminy). 2025 r.: - remont chodników – 13.163 zł; - malowanie pomieszczeń w Zamku – 16.600 zł; - zwiększenie wartości budynku Zamek Polski Ład – 4.756.940,23 zł.
GINA KROTOSZYN				
5	Krotoszyn ul. Hugona Kołłątaja 1	I LO im. H. Kołłątaja w Krotoszynie	zespół gimnazjum	2023 r.: wymiana okien w piwnicy budynku głównego – 21.135 zł;

				2025 r.: – Projekt „Polski Ład” – remont sanitariatów w budynku głównym, wymiana okien w bibliotece, remont dachu małej sali sportowej – łączna kwota 1.733 650 zł.
GMINA ZDUNY				
6	Baszków nr 112	Dom Pomocy Społecznej w Baszkowie	pałac	2025 r.: – budowa przepompowni ścieków – 276.924,90 zł; – dokumentacja projektowo-kosztorysowa dot. Rozbudowy i remontu pałacu na lata 2026-2027 – 44.550 zł.
7	Baszków nr 112	Dom Pomocy Społecznej w Baszkowie	pałacowy park krajobrazowy	

Zasób nieruchomości stanowiących własność Powiatu Krotoszyńskiego obejmuje obiekty o zróżnicowanym charakterze funkcjonalnym i historycznym, zlokalizowane na terenie Gmin Koźmin Wielkopolski, Krotoszyn oraz Zduny. Wśród nich znajdują się zarówno obiekty zabytkowe, takie jak zespoły pałacowo-parkowe, dawne założenia klasztorne i zamkowe, jak i budynki o charakterze oświatowym oraz opiekuńczym, pełniące obecnie funkcje publiczne.

Znaczna część tych obiektów posiada wysoką wartość kulturową i historyczną, będąc jednocześnie intensywnie użytkowaną na potrzeby systemu edukacji, wychowania i pomocy społecznej. Adaptacja dawnych rezydencji, zespołów klasztornych i obiektów historycznych do współczesnych funkcji publicznych świadczy o ich istotnej roli w strukturze organizacyjnej powiatu, a jednocześnie rodzi określone wyzwania w zakresie utrzymania, konserwacji i ochrony dziedzictwa.

Obiekty te, wraz z towarzyszącymi im parkami krajobrazowymi i zespołami zieleni, tworzą istotny element majątku Powiatu Krotoszyńskiego oraz jego dziedzictwa materialnego. Ich dalsze użytkowanie i rozwój wymagają zrównoważonego podejścia, łączącego potrzeby funkcjonalne instytucji publicznych z koniecznością zachowania wartości historycznych, architektonicznych i krajobrazowych.

Poniżej zostały omówione poszczególne obiekty z uwzględnieniem ich stanu zachowania oraz potrzeb inwestycyjnych.

Pałac, obecnie Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Janusza Korczaka w Borzęcizkach – został wzniesiony około 1890 r. na fundamentach wcześniejszej rezydencji barokowej jako siedziba właściciela okolicznych dóbr, hrabiego Otto von Stolberg-Wernigerode, który nabył Borzęcizki w 1865 r. W 1898 r. obiekt został rozbudowany m.in. o wieżę przez księcia Hermana von Stolberg-Wernigerode. Do lat 40. XX w. pałac pozostawał własnością rodziny Stolberg-Wernigerode. Jest to okazała, eklektyczna rezydencja oparta na wzorach manierystycznych.

Budynek murowany, dwukondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, założony na rzucie wydłużonego prostokąta o rozczłonkowanej bryle, urozmaiconej ryzalitami oraz narożnymi wieżami w części południowej. Pałac nakryty jest dachem wielopołaciowym z kaferkami, krytym dachówką ceramiczną, natomiast helmy wież pokryto blachą. Elewacje dekorowane są elementami klasycznymi, w tym boniowaniem, opaskami okiennymi, płycinami z dekoracją ornamentalną oraz bogato opracowanymi szczytami.

Po zakończeniu II wojny światowej pałac został przekształcony na cele dydaktyczne oraz czasowo mieszkalne. Od 1961 r. nieprzerwanie funkcjonuje w nim Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Janusza Korczaka.

Stan zachowania: obiekt pozostaje w stałym użytkowaniu, co sprzyja jego bieżącemu utrzymaniu. Konstrukcja budynku jest zachowana, a zasadnicza bryła i układ architektoniczny pozostają czytelne. Widoczne są jednak ślady wieloletniej eksploatacji, typowe dla obiektów zabytkowych adaptowanych do

funkcji oświatowych, w tym miejscowe zużycie elementów elewacji, stolarki oraz pokrycia dachowego. Wymagane są systematyczne prace konserwacyjne i remontowe, ukierunkowane na zachowanie historycznego charakteru obiektu przy jednoczesnym dostosowaniu go do współczesnych wymogów użytkowych.

Park pałacowy w Borzęcizkach – wywodzi się z barokowego założenia ogrodowego powstałego w XVIII w. przy ówczesnym pałacu, utworzonego przez rodzinę Gajewskich. Około połowy XIX w. został on przekształcony w park krajobrazowy i powiększony przez Juliana Radolińskiego, właściciela dóbr borzęcickich. Obecnie założenie parkowe o powierzchni blisko 20 ha należy do najokazalszych parków na terenie Powiatu Krotoszyńskiego.

Park obejmuje swym zasięgiem zespół kościoła pw. św. Marcina, pałac oraz liczne budynki towarzyszące. Kompozycja przestrzenna podporządkowana została dominującym elementom architektonicznym, w szczególności pałacowi i kościołowi, do którego prowadzi aleja kasztanowców. Przed wschodnią elewacją pałacu rozpościera się rozległa polana widokowa. Na terenie parku znajdują się dwa stawy, a układ alei spacerowych charakteryzuje się nieregularnością i malowniczością, typową dla parków krajobrazowych wzorowanych na rozwiązaniach angielskich.

Drzewostan parku tworzy kilkadziesiąt gatunków drzew, z przewagą dębów szypułkowych, grabów pospolitych, jesionów wyniosłych oraz lip drobnolistnych, co stanowi istotną wartość przyrodniczą i krajobrazową założenia.

Stan zachowania: założenie parkowe zachowało czytelny historyczny układ przestrzenny oraz główne elementy kompozycyjne. Drzewostan w większości jest zachowany, jednak wymaga systematycznych zabiegów pielęgnacyjnych i konserwatorskich, w tym prac związanych z bezpieczeństwem drzew, utrzymaniem alei spacerowych oraz gospodarką wodną stawów. Park pozostaje cennym elementem dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego, wymagającym stałej opieki i planowych działań ochronnych.

Klasztor pobernardyński, obecnie Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Koźminie Wielkopolskim – zespół klasztorny wraz z kościołem został wzniesiony w latach 1648-1670 dla sprowadzonych do Koźmina Wielkopolskiego w 1629 r. ojców bernardynów. Założenie klasztorne składa się z trzech trzykondygnacyjnych skrzydeł, tworzących zwarty kompleks zabudowy, pierwotnie otoczony ceglany murem. Elewacje budynków są w większości pozbawione rozbudowanego detalu architektonicznego, natomiast całość nakryta jest wysokimi dachami dwuspadowymi, pokrytymi dachówką ceramiczną.

We wnętrzach zachowały się historyczne sklepienia krzyżowe i kolebkowe, stanowiące istotny element wartości architektonicznej obiektu. Po kasacie zakonu bernardynów w 1818 r. budynki klasztorne były stopniowo adaptowane do nowych funkcji użytkowych. W XIX w. pełniły funkcję więzienia, natomiast od 1935 r., a następnie ponownie po 1948 r., mieścił się w nich Zakład Poprawczy dla chłopców. W 2000 r. obiekt został przekształcony na potrzeby Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego, którą to funkcję pełni do dziś.

Stan zachowania: obiekt pozostaje w stałym i intensywnym użytkowaniu, co zapewnia jego bieżące utrzymanie, jednak jednocześnie wiąże się z dużym stopniem eksploatacji. Zasadnicza bryła zespołu klasztornego oraz jego historyczny układ przestrzenny są zachowane i czytelne. Widoczne są jednak miejscowe przekształcenia wynikające z wieloetapowych adaptacji funkcjonalnych, w szczególności w zakresie wnętrz i infrastruktury technicznej. Budynek wymaga systematycznych prac remontowo-konserwatorskich, prowadzonych z uwzględnieniem jego wartości zabytkowych oraz potrzeb wynikających z pełnionej funkcji wychowawczej.

Zamek, obecnie Zespół Szkół Ponadpodstawowych im. Józefa Marcińca w Koźminie Wielkopolskim – został wzniesiony w bezpośrednim sąsiedztwie miasta lokacyjnego; jego istnienie po raz pierwszy wzmiankowane jest w pierwszej połowie XIV wieku. Na przestrzeni wieków obiekt był systematycznie rozbudowywany i przebudowywany przez kolejnych właścicieli, w wyniku czego ukształtował się obecny zespół architektoniczny o złożonej strukturze historycznej. Najstarszym zachowanym elementem jest wieża zamkowa, usytuowana w zachodnim narożniku północnego skrzydła.

Kompleks zamkowy składa się z trzech prostokątnych skrzydeł, otaczających wewnętrzny dziedziniec otwarty od strony zachodniej. Skrzydła są obecnie trzykondygnacyjne i nakryte wspólnym dachem wielopołaciowym, krytym dachówką ceramiczną. Wieża, w górnej części ośmioboczna, zwieńczona jest drewnianym hełmem pokrytym blachą. Elewacje zamku dekorowane są elementami detalu architektonicznego pochodzącymi głównie z XIX w., o cechach klasycyzujących; na szczególną uwagę zasługuje renesansowy portal wejściowy zlokalizowany na wschodniej elewacji skrzydła zamkowego.

Od strony południowej do zespołu zamkowego dobudowany został wolnostojący, dwukondygnacyjny budynek z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym, połączony z południowym skrzydłem zamku komunikacyjnym łącznikiem z arkadą u podstawy. W 2 połowie XIX w. obiekt został przystosowany do celów dydaktycznych. Od 1918 r. mieściła się w nim znana w skali kraju szkoła ogrodnicza, natomiast obecnie zamek pełni funkcję siedziby Zespołu Szkół Ponadpodstawowych im. Józefa Marcińca.

Stan zachowania: zespół zamkowy pozostaje w stałym użytkowaniu jako obiekt oświatowy, co sprzyja jego bieżącemu utrzymaniu. Zachowana jest zasadnicza bryła zespołu, historyczny układ skrzydeł oraz kluczowe elementy architektoniczne, w tym wieża i renesansowy portal. Widoczne są jednak ślady wieloletniej eksploatacji oraz przekształceń wynikających z adaptacji do funkcji dydaktycznych, szczególnie w zakresie wnętrza i instalacji technicznych. Obiekt wymaga prowadzenia planowych prac konserwatorskich i remontowych, ukierunkowanych na ochronę substancji zabytkowej oraz dostosowanie go do współczesnych standardów użytkowych.

Zespół Gimnazjum, obecnie I Liceum Ogólnokształcące im. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie – budynek dawnego gimnazjum został wzniesiony w latach 1878-1881, a w 1903 r. rozbudowany o skrzydło północne, w wyniku czego uzyskał rzut w kształcie litery „L”. Jest to obiekt dwukondygnacyjny, o ceglanych elewacjach utrzymanych w stylistyce neorenesansowej, z bogatym detalem architektonicznym o formach klasycznych, wykonanym w cegle. Budynek nakryty jest dachem czterospadowym o niewielkim nachyleniu.

We wnętrzach zachowany został oryginalny układ funkcjonalny, w tym aula zlokalizowana na piętrze, a także historyczny wystrój pomieszczeń szkolnych. Integralną częścią zespołu jest budynek mieszkalny, wzniesiony w 1881 r. z przeznaczeniem na mieszkanie dyrektora i nauczycieli, stylistycznie zbliżony do budynku głównego (obecnie pozostający poza zasobem powiatowym), oraz parterowa sala gimnastyczna, usytuowana w południowej części dziedzińca szkolnego, o ceglanych elewacjach i dachu dwuspadowym.

Zespół od momentu powstania nie zmienił swojego pierwotnego przeznaczenia i nieprzerwanie pełni funkcję oświatową, będąc obecnie siedzibą I Liceum Ogólnokształcącego im. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie.

Stan zachowania: zespół zachował wysoki stopień autentyczności zarówno w zakresie formy architektonicznej, jak i funkcji użytkowej. Czytelny pozostaje historyczny układ przestrzenny oraz oryginalna substancja budowlana, w szczególności elewacje ceglane i układ wnętrza. Ciągłość funkcji edukacyjnej sprzyjała zachowaniu pierwotnych rozwiązań, jednak współczesne potrzeby dydaktyczne i techniczne powodują konieczność ostrożnych ingerencji instalacyjnych oraz bieżących prac modernizacyjnych, prowadzonych z poszanowaniem wartości zabytkowych zespołu.

Pałac, obecnie Dom Pomocy Społecznej w Baszkowie – został wzniesiony w latach 30. XIX w. z fundacji Mikołaja Mielżyńskiego, na miejscu wcześniejszego barokowego dworu z bocznymi alkierzami o XVII-wiecznej proveniencji. Po 1868 roku dobra baszkowskie przeszły w ręce książęcej rodziny Reuss, w czasie której późnoklasycystyczna bryła pałacu została rozbudowana o północne skrzydło w stylistyce neorenesansowej. W tym okresie przekształcono również fasadę, umieszczając w jej szczycie rzeźbiony herb książąt Reuss.

Budynek pałacu jest murowany, podpiwniczony, założony na planie zbliżonym do litery „T”, ze starszą częścią centralną na planie prostokąta oraz prostopadłym do osi skrzydłem północnym. Część środkowa ma układ trzytraktowy, z holom i salą rotundową usytuowanymi na osi głównego wejścia. W dobudowanym skrzydle znajduje się sala balowa oraz reprezentacyjna klatka schodowa. Obiekt jest dwukondygnacyjny, nakryty dachami wielospadowymi krytymi dachówką ceramiczną oraz łupkiem (skrzydło wschodnie), a od strony północnej wyróżnia się trzykondygnacyjną wieżą. We wnętrzach zachowały się cenne elementy wystroju, w tym dekoracje sztukateryjne, kominki, klatka schodowa oraz strop kasetonowy w sali balowej.

W okresie II wojny światowej w pałacu funkcjonował ośrodek rekonwalescencji niemieckich pilotów. Po wojnie budynek kilkakrotnie zmieniał przeznaczenie, aż w 1988 r. został ostatecznie zaadaptowany na potrzeby Domu Pomocy Społecznej.

Stan zachowania: pałac zachował wysoki poziom integralności architektonicznej oraz znaczną część historycznego wystroju wnętrz, co stanowi jego szczególną wartość. Funkcja opiekuńcza wymagała wprowadzenia rozwiązań związanych z dostępnością, bezpieczeństwem i komfortem użytkowników, co wpłynęło na sposób użytkowania wnętrz, jednak bez całkowitego zatarcia ich reprezentacyjnego charakteru. Obiekt wymaga stałej kontroli stanu zachowania elementów dekoracyjnych oraz systematycznych działań konserwatorskich, zwłaszcza w pomieszczeniach o najwyższej wartości zabytkowej.

Park pałacowy w Baszkowie – został założony około 1830 r. przez Brygidę Mielżyńską, z wykorzystaniem wcześniejszego ogrodu barokowego. W części frontowej zachowany został symetryczny układ osi głównej z perspektywą widokową na centralnie usytuowany pałac. Założenie parkowe ukształtowano jako park krajobrazowy, charakterystyczny dla pierwszej połowy XIX w., z nieregularnie rozmieszczonymi grupami drzew, sztucznymi zbiornikami wodnymi oraz polaną widokową od strony wschodniej elewacji pałacu.

Ziemię pozyskaną z wykopów pod sadzawki wykorzystano do usypania niewielkiego kopca, na którym pierwotnie znajdowała się altana, dostępna poprzez schodki. Na terenie parku wzniesiono także budynek stróżówki oraz murowane bramy wjazdowe. Do dnia dzisiejszego nie zachowały się pierwotne drewniane mostki ani ogrodzenie. Po 1945 r. na terenie parku zlokalizowano pomnik żołnierzy radzieckich, który stanowi współczesną ingerencję w historyczny krajobraz założenia.

Stan zachowania: park zachował ogólny zarys historycznej kompozycji, jednak jego czytelność jest częściowo osłabiona przez brak niektórych elementów małej architektury oraz przekształcenia powojenne. Drzewostan, mimo zachowania wartości przyrodniczych, wymaga konsekwentnej pielęgnacji i porządkowania, szczególnie w zakresie dawnych osi widokowych i układu polan. Park pełni obecnie funkcję otoczenia obiektu opiekuńczego, co sprzyja jego użytkowaniu, lecz jednocześnie wymaga świadomego prowadzenia działań rewaloryzacyjnych, łączących potrzeby użytkowe z ochroną historycznego charakteru założenia.

5.7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.7.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego znajdują się 135 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 11 stanowisk archeologicznych. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu kształtuje się następująco:

- Gmina Kobylin – 26 obiektów, w tym 3 stanowiska archeologiczne,
- Gmina Koźmin Wielkopolski – 28 obiektów, w tym 3 stanowiska archeologiczne,
- Gmina Krotoszyn – 32 obiekty, w tym 1 stanowisko archeologiczne,
- Gmina Rozdrażew – 2 obiekty,
- Miasto Sulmierzyce – 5 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne,
- Gmina Zduny – 42 obiekty, w tym 3 stanowiska archeologiczne.

W tabelach poniżej przedstawiono obiekty wpisane do rejestru zabytków z poszczególnych gmin powiatu. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków przedstawiono w rozdziale poniżej.

Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Kobylin

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU
1	Kobylin		układ urbanistyczny i zabudowa	1160/A	16.01.1990
2	Kobylin		kościół pw. św. Stanisława	A.K.I.11a/216	07.03.1933
3	Kobylin		kościół pobernardyński, ob. oo. Franciszkanów pw. Matki Bożej przy Żłóbku	A.K.I.11a/215	07.03.1933
4	Kobylin		klasztor pobernardyński wraz z dzwonnica i kapliczką	67/A	11.02.1965
5	Kobylin		wieża kościoła ewangelickiego	483/A	04.02.1969
6	Kobylin	Rynek 20	zajazd, ob. dom	1222/A	07.08.1991
7	Stary Kobylin		wiatrak-koźlak	1124/A	28.03.1988
8	Łagiewniki		pałac	1064/A	31.03.1970
9	Łagiewniki		park, zespół folwarczny z budynkiem spichlerza	1306/A	21.05.1992
10	Smolice		układ ruralistyczny	1307/A	22.05.1992
11	Smolice		zespół sakralny kościoła pw. Najświętszego Serca Jezusa (kościół, dwa pawilony, ogrodzenie z bramami, cmentarz, plebania, ogród)	1522/A	26.01.1995
12	Smolice		zespół pałacowo-parkowy	1674/A	23.12.1974
13	Smolice		park	KL.IV-73/52/57	01.02.1957
14	Smolice		stajnia, ob. magazyn	1536/A	21.03.1995
15	Starkowiec		dwór wraz z oficyną	784/Wlkp/A	17.10.1968
16	Starygród		kościół pw. Matki Boskiej Gromnicznej	KL.IV-885/41/60	06.06.1960

17	Stryków		cmentarz przykościelny wraz z kaplicą i grobowcem	1645A	18.11.1997
18	Stryków		dwór	1066/A	31.03.1970
19	Stryków		dworski park krajobrazowy	1564A	31.08.1995
20	Targoszyce		dwór wraz ze stajnią-wozownią	1071/A	01.04.1970
21	Wyganów		kościół pw. Świętego Krzyża	1073/A	01.04.1970
22	Wyganów		dwór	232/A	09.09.1968
23	Wyganów		oficyna, ob. dom	508/A	19.03.1969

Tabela nr 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Koźmin Wielkopolski

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU
1	Borzęciczki		kościół pw. św. Marcina Biskupa	KL.IV-885/33/60	06.06.1960
2	Borzęciczki		pałac	1400/A	24.02.1973
3	Borzęciczki		pałacowy park krajobrazowy	1671/A	23.12.1974
4	Dębiogóra		dwór	495/A	27.04.1988
5	Dębiogóra		dworski park krajobrazowy	689/A	16.11.1993
6	Koźmin Wielkopolski		historyczny układ urbanistyczny	776/Wlkp/A	12.02.2010
7	Koźmin Wielkopolski		park miejski	75/Wlkp/A	23.01.2002
8	Koźmin Wielkopolski		kościół pw. św. Wawrzyńca	KL.IV-73/66/53	30.10.1953
9	Koźmin Wielkopolski		kościół pobernardyński pw. św. Stanisława	KL.IV-885/34/60	06.06.1960
10	Koźmin Wielkopolski		klasztor pobernardyński, ob. zakład wychowawczy	KL.IV-885/36/60	06.06.1960
11	Koźmin Wielkopolski		kościół cmentarny pw. św. Trójcy	KL.IV-885/35/60	06.06.1960
12	Koźmin Wielkopolski		zamek – zespół architektoniczny z budynkiem południowym	35/A	24.05.1956
13	Koźmin Wielkopolski	Lipowa 5	zespół pałacowo-parkowy w dawnym Lipowcu	1672/A	23.12.1974
14	Koźmin Wielkopolski	Borecka 20	dom	623/A	16.07.1991
15	Koźmin Wielkopolski	Borecka 22	dom, ob. Bank Spółdzielczy	625/A	16.07.1991
16	Koźmin Wielkopolski	Krotoszyńska 8	dom	487/A	04.02.1969
17	Koźmin Wielkopolski	Stary Rynek 1	dom	485/A	04.02.1969
18	Koźmin Wielkopolski	Stary Rynek 19	dom	486/A	04.02.1969
19	Koźmin Wielkopolski	Krotoszyńska 27	wiatrak-koźlak	340	06.04.1981
20	Mokronos		kościół pw. Wniebowzięcia NMP, cmentarz, ogrodzenie z bramą	346/Wlkp/A	19.06.2006
21	Orla		cmentarz żydowski	838/Wlkp/A	18.05.2011
22	Orla		pałac	494/A	20.10.1987
23	Psie Pole		pałac	472/A	16.01.1984

24	Serafinów		kościół pw. św. Rozalii	KL.IV-885/40/60	06.06.1960
25	Staniew	1	dwór	498/A	27.04.1988

Tabela nr 4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Krotoszyn

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU
1	Benice		kościół pw. św. Mikołaja	949/A	04.03.1970
2	Kobierno		kościół pw. św. Wojciecha wraz z cmentarzem ogrodzeniem z bramą główną i furtkami	702/Wlkp/A	08.08.2008
3	Krotoszyn		historyczny układ urbanistyczny	692/Wlkp/A	14.08.2008
4	Krotoszyn	Domki Farne	kościół pw. św. Jana Chrzciciela	A.K.I.11a/213	07.03.1933
5	Krotoszyn	Klasztorna 3	kościół pw. śś. Piotra i Pawła	A.K.I.11a/214	07.03.1933
6	Krotoszyn	Stary Krotoszyn	kościół pw. św. Marii Magdaleny	KL.IV-885/37/60	06.06.1960
7	Krotoszyn	Więźniów Politycz.	kościół cmentarny pw. św. Fabiana i Sebastiana (św. Rocha)	KL.IV-83/38/58	14.11.1958
8	Krotoszyn	Lipowa 3	kościół poewangelicki, ob. pw. św. Andrzeja Boboli	66/A	11.02.1965
9	Krotoszyn	Mały Rynek 1	klasztor oo. trynitarzy, ob. muzeum	1270/A	08.10.1971
10	Krotoszyn		pałac	297/A	17.10.1968
11	Krotoszyn		park rezydencjonalny, ob. miejski	631/A	06.12.1991
12	Krotoszyn	Rynek	ratusz	971/Wlkp/A (zmiana rejestru z dnia 12.10.2015 r.)	12.03.1930
13	Krotoszyn	Sienkiewicza 9	sąd, ob. Szkoła Podstawowa nr 4	1571/A	26.07.1974
14	Krotoszyn	Kołątaja 1	zespół gimnazjum, ob. I LO im. Hugona Kołątaja: budynek dydaktyczny z salą gimnastyczną i budynek mieszkalny	293/Wlkp/A	11.04.2006
15	Krotoszyn	Kołątaja 7	zespół starostwa powiatowego, ob. siedziba UMiG w Krotoszynie: budynek administracyjny, budynek pomocniczy i park starościński	675/Wlkp/A	03.06.2008
16	Krotoszyn	Kobylińska 8	dom	692/A	07.02.1994
17	Krotoszyn	Koźmińska 36	dom tzw. „Krotoszanka”	KL.IV-73/66/56	15.04.1956
18	Krotoszyn	ks. J. Popiełuszki 3 (d. ul. Lipowa)	dom d. pastorówka	490/A	04.02.1969
19	Krotoszyn	ks. J. Popiełuszki 6 (d. ul. Lipowa)	dom d. kantorówka	491/A	04.02.1969
20	Krotoszyn	Powstańców Wlkp. 44	dom z kuźnią	494/A	04.02.1969
21	Krotoszyn	Rawicka 8 (d. ul. Synowca)	dom d. Arsenal	500/A	04.02.1969
22	Krotoszyn	Rawicka 20 (d. ul. Synowca)	dom	501/A	04.02.1969
23	Krotoszyn	Rawicka 28 (d. ul. Synowca)	dom	1572/A	26.07.1974
24	Krotoszyn	Sienkiewicza 5	dom	499/A	04.02.1969
25	Krotoszyn	Sienkiewicza 6	dom	498/A	04.02.1969

26	Krotoszyn	Sienkiewicza 14	dom z oficyną	497/A	04.02.1969
27	Lutogniew		kościół pw. św. Trójcy	52/A	06.06.1960
28	Lutogniew	116	dwór	456/A	25.08.1986
29	Wielowieś		kościół pw. Wszystkich Świętych wraz z dzwonnica	55/A	06.06.1960
30	Wielowieś		dwór	1072/A	01.04.1970
31	Wronów	1 i 3	dwór z oficyną	KL.IV- 885/42/60	06.04.1989

Tabela nr 5. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Rozdrażew

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU
1	Rozdrażew		kościół pw. św. Jana Chrzciciela	KL.IV-885/44/60	06.06.1960
2	Rozdrażew	Parkowa 190	dwór i park	KL.IV-885/39/60	06.06.1960

Tabela nr 6. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Sulmierzyce

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU
1	Sulmierzyce		historyczny układ urbanistyczny	688/Wlkp/A	14.08.2008
2	Sulmierzyce		kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	1070/A	01.04.1970
3	Sulmierzyce		ratusz	6351/30A	12.03.1930
4	Sulmierzyce	na granicy miasta	wiatrak-koźlak	442/A	14.03.1983

Tabela nr 7. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Zduny

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU
1	Baszków		historyczny układ ruralistyczny	774/Wlkp/A	08.01.2010
2	Baszków		kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	KL.IV-885/31/60	06.06.1960
3	Baszków		pałac	KL.IV-885/32/60	06.06.1960
4	Baszków		pałacowy park krajobrazowy	457/A	20.12.1989
5	Baszków	115	d. karczma	1060/A	27.03. 1970
6	Baszków		gorzelnia (tylko piwnice)	142/A	12.07.1968
7	Konarzew		karczma z kuźnią (nie istnieje)	484/A	04.02.1969
8	Perzyce		dwór	506/A	19.03.1969
9	Zduny		historyczny układ urbanistyczny	592/Wlkp/A	13.03.2008
10	Zduny	Kobylińska 23	kościół pw. św. Jana Chrzciciela	A.K.I.11a/220	07.03.1933
11	Zduny	Sienkiewicza 7	kościół ewangelicki, ob. kaplica pogrzebowa	KL.IV-885/43/60	03.09.1960
12	Zduny	Rynek	ratusz	13/A	01.08.1953
13	Zduny	Jana Kazimierza 2	dom	256/A	19.09.1968
14	Zduny	Jana Kazimierza 9	dom	257/A	19.09.1968
15	Zduny	Łacnowa 6	dom	259/A	21.09.1968
16	Zduny	Łacnowa 7	dom	260/A	21.09.1968
17	Zduny	Łacnowa 8	dom	261/A	21.09.1968
18	Zduny	Łacnowa 13	dom	262/A	21.09.1968
19	Zduny	Łacnowa 18	dom	263/A	21.09.1968

20	Zduny	Łacnowa 19	dom	264/A	21.09.1968
21	Zduny	Łacnowa 21	dom	265/A	21.09.1968
22	Zduny	Mickiewicza 12	dom	270/A	23.09.1968
23	Zduny	Mickiewicza 14	dom	271/A	23.09.1968
24	Zduny	Mickiewicza 15	dom	272/A	23.09.1968
25	Zduny	Mickiewicza 31	dom	274/A	23.09.1968
26	Zduny	Mickiewicza 32	dom	275/A	23.09.1968
27	Zduny	Mickiewicza 44	dom	276/A	23.09.1968
28	Zduny	Młynarska 4	dom	513/A	17.04.1969
29	Zduny	Rynek 8	dom	254/A	19.09.1968
30	Zduny	Rynek 9	dom	255/A	19.09.1968
31	Zduny	Rynek 10	dom	279/A	30.09.1968
32	Zduny	Sienkiewicza 1	dom	282/A	12.10.1968
33	Zduny	Sienkiewicza 3	dom	283/A	12.10.1968
34	Zduny	Sienkiewicza 17	dom	268/A	23.09.1968
35	Zduny	Skargi 7	dom	284/A	12.10.1968
36	Zduny	Skargi 14	dom	269/A	30.09.1968
37	Zduny	Skargi 18	dom	280/A	30.09.1968
38	Zduny	Wrocławska 7	dom (nie istnieje)	286/A	14.10.1968
39	Zduny	Wrocławska 26	dom	281/A	30.09.1968

5.7.2. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego do rejestru zabytków wpisano 11 stanowisk archeologicznych (Tabela nr 8). Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. nr 162, poz. 1568).

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich prac ziemnych naruszających strukturę gruntu, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z właściwym miejscowo konserwatorem zabytków.

Tabela nr 8. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków na terenie Powiatu Krotoszyńskiego

NR ZAWIADOMIENIA /DATA ZAWIAD.	GMINA	MIEJSCOWOŚĆ	NR REJ./DATA WPISU/ STANOWISKO	AZP/NR STAN.
342/Wlkp/C	Kobylin	ZALESIE WIELKI	1341/A z dnia 30.11.1992 r. grodzisko wczesnośredniowieczne	66-30 1/14
	Kobylin	STARYGRÓD	432/A z dnia 02.12.1968 r. grodzisko wczesnośredniowieczne	66-31 1/107
	Kobylin	RZEMIECHÓW	1543 A z dnia 31.03.1995 r. osada wielokulturowa	67-30 15/201
343/Wlkp/C	Koźmin Wlkp.	CZARNY SAD	440/A z dnia 20.12.1968 r. grodzisko	65-33 1/65
	Koźmin Wlkp.	MOKRONOS	293/A z dnia 15.10.1968 r. grodzisko	65-31
	Koźmin Wlkp.	SKAŁOW	296/A z dnia 15.10.1968 r. grodzisko	65-32
	Krotoszyn	KROTOSZYN	294/A z dnia 15.10.1968 r. grodzisko	68-32 1/130

	Sulmierzyce	SULMIERZYCE	292/A z dnia 15.10.1968 r. grodzisko pierścieniowate	69-33 7/13
	Zduny	BESTWINY	101/Wlkp/A z dnia 18.07.2002 r. cmentarzysko kurhanowe	68-31 St. 1
439/Wlkp/C	Zduny	BASZKÓW	439/Wlkp/C z dnia 21.11.2012 r. grodzisko wczesnośredniowieczne	68-31 1/1
344/Wlkp/C	Zduny	ZDUNY	295/A z dnia 15.10.1968 r. grodzisko pierścieniowate	69-32 1/30

5.7.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome obejmują przede wszystkim obiekty stanowiące historyczne wyposażenie kościołów oraz kaplic, które na przestrzeni wieków pełniły zarówno funkcje liturgiczne, jak i artystyczne. Zasoby sztuki sakralnej są bardzo zróżnicowane i reprezentują wszystkie podstawowe kategorie zabytków, w tym malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne. W ramach rzemiosła artystycznego mieszczą się m.in. wyroby złotnicze, zabytkowe sprzęty stolarskie, tkaniny liturgiczne, obiekty ze szkła, witraże oraz wyroby ludwisarskie, takie jak dzwony czy elementy metalowe o charakterze dekoracyjnym i użytkowym.

Do zabytków ruchomych zalicza się również elementy wystroju wnętrz budowli, które mimo ścisłego związku z architekturą posiadają cechy indywidualnych dzieł artystycznych lub rzemieślniczych. Są to m.in. rzeźby i płaskorzeźby, polichromie ścienne i stropowe, mozaiki, sztukaterie oraz różnorodny detal architektoniczny o wysokiej wartości artystycznej i historycznej. Elementy te stanowią istotne świadectwo dawnych stylów, technik wykonania oraz lokalnych tradycji artystycznych.

Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, które wyróżniają się wysokim poziomem warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego oraz dokumentują historyczne nurty w sztuce i kulturze materialnej. Do tej grupy należą m.in. rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, a także nagrobki o szczególnych walorach artystycznych lub historycznych.

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego występują liczne zabytki ruchome, z których część została objęta ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego. Obiekty te, ujęte w tabelach nr 9, 10, 11, 12, 13 i 14, stanowią w przeważającej mierze historyczne wyposażenie obiektów sakralnych. Ze względów bezpieczeństwa oraz ochrony dóbr kultury szczegółowe informacje dotyczące lokalizacji i charakteru tych zabytków nie są powszechnie publikowane. Dane te można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Poznaniu.

Tabela nr 9. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Kobylin

LP.	MIJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER W REJESTRZE	DATA WPISU
1	Kobylin	Wyposażenie kościoła par. pw. św. Stanisława Biskupa	41/Wlkp/B	20.01.2003
2	Kobylin	Wyposażenie kościoła pobernardyńskiego, ob. oo. Franciszkanów oraz klasztoru	44/Wlkp/B	21.01.2003
3	Kobylin	Tryptyk malowany na drewnie z kościoła par. pw. św. Stanisława	L-155	07.01.1952
4	Kuklinów	Figura przydrożna św. Benona	348/B	15.06.1974
5	Kuklinów	Krzyż przydrożny	349/B	15.06.1974
6	Nepomucenów	Rzeźbiony krzyż przydrożny	200/B	16.11.1989
7	Nepomucenów	Rzeźbiony krzyż przydrożny (trwa procedura wykreślenia z rejestru – zabytek przeniesiony do muzeum i włączony do inwentarza muzealiów)	201/B	16.11.1989
8	Raszewy	Wyposażenie kaplicy	144/B	26.11.1971
9	Smolice	Wyposażenie pałacu	167/B	30.03.1987

10	Smolice	Wypożaenie kościoła par. pw. Najświętszego Serca Jezusa	228/B	25.10.1995
11	Smolice	Wypożaenie kościoła par. pw. Serca Jezusowego	72/B	29.03.1971
12	Starygród	Wypożaenie kościoła par. pw. Oczyszczenia NMP	585/Wlkp/B	13.10.1986
13	Wyganów	Wypożaenie kościoła par. pw. Podwyższenia Krzyża	29/Wlkp/B	20.06.2001
14	Zalesie Wielkie	Wypożaenie kościoła par. pw. Matki Boskiej	352/B	15.06.1974

Tabela nr 10. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Koźmin Wielkopolski

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER W REJESTRZE	DATA WPISU
1	Borzęciczki	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Marcina Biskupa	35/Wlkp/B	30.10.2001
2	Koźmin Wielkopolski	Wypożaenie kościoła cmentarnego pw. Świętej Trójcy	11/Wlkp/B	21.03.2000
3	Koźmin Wielkopolski	Ołtarz główny z kościoła par. pw. św. Wawrzyńca	KL.IV-73/7/55	30.12.1993
4	Koźmin Wielkopolski	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Stanisława Biskupa	200/B	30.12.1998
5	Koźmin Wielkopolski	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Wawrzyńca	201/B	30.12.1998
6	Mokronos	Wypożaenie kościoła par. pw. NMP	8/Wlkp/B	17.12.1999
7	Mokronos	Figura św. Wawrzyńca w kapliczce przydrożnej	9/Wlkp/B	20.12.1999
8	Serafinów	Wypożaenie kościoła fil. pw. św. Rozalii	6/Wlkp/B	16.12.1999
9	Wałków	Wypożaenie kościoła par. pw. Narodzenia NMP	33/Wlkp/B	30.10.2001

Tabela nr 11. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Krotoszyn

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER W REJESTRZE	DATA WPISU
1	Benice	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Mikołaja	380/B	02.04.1975
2	Biadki	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Izydora	344/B	15.06.1974
3	Chwaliszew	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Mikołaja Biskupa	32/Wlkp/B	30.10.2001
4	Chwaliszew	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Mikołaja	353/B	29.06.1974
5	Dzierżanów	Krzyż przydrożny	346/B	15.06.1974
6	Kobierno	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Wojciecha	31/Wlkp/B	30.10.2001
7	Krotoszyn	Dekoracja malarsko-sztukatorska sali 39 gmachu ob. Urzędu Miasta i Gminy	104/B	18.05.1992
8	Krotoszyn	Wypożaenie kościoła potrynarskiego, ob. par. pw. św. Apostołów Piotra i Pawła	14/Wlkp/B	27.04.2000
9	Krotoszyn	Wypożaenie kościoła fil. pw. św. Fabiana i Sebastiana	17/Wlkp/B	20.06.2000
10	Krotoszyn	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Jana Chrzciciela	18/Wlkp/B	20.06.2000
11	Krotoszyn	Wypożaenie kościoła par. pw. św. Marii Magdaleny	34/Wlkp/B	30.10.2001
12	Lutogńew	Wypożaenie kościoła par. pw. Świętej Trójcy	21/Wlkp/B	14.08.2000
13	Orpiszew	Krzyż przydrożny	350/B	15.06.1974
14	Wielowieś	Wypożaenie kościoła par. pw. Wszystkich Świętych	23/Wlkp/B	19.01.2001

Tabela nr 12. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Rozdrażew

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER W REJESTRZE	DATA WPISU
1	Budy	Krzyż przydrożny	345/B	15.06.1974
2	Nowa Wieś	Pacyfikał i ornat z kościoła par. pw. NMP	351/B	15.06.1974
3	Rozdrażew	Wypożażenie kościoła par. pw. św. Jana Chrzciciela	24/Wlkp/B	22.01.2001

Tabela nr 13. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Sulmierzyce

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER W REJESTRZE	DATA WPISU
1	Sulmierzyce	Wypożażenie kościoła par. p.w. NMP Wniebowziętej	12/Wlkp/B	21.03.2000

Tabela nr 14. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Zduny

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER W REJESTRZE	DATA WPISU
1	Sulmierzyce	Wypożażenie kościoła par. p.w. NMP Wniebowziętej	12/Wlkp/B	21.03.2000
2	Baszków	Wypożażenie kościoła par. pw. NMP Wniebowziętej	5/Wlkp/B	16.12.1999
3	Konarzew	Figura przydrożna św. Wawrzyńca	347/B	15.06.1974
4	Zduny	Wypożażenie kościoła par. pw. św. Jana Chrzciciela	19/Wlkp/B	11.08.2000
5	Zduny	Wypożażenie kaplicy Opatrzności Bożej przy kościele par. pw. św. Jana Chrzciciela	20/Wlkp/B	14.08.2000
6	Zduny	Wypożażenie zboru ewangelickiego, ob. kaplicy przedpogrzebowej	7/Wlkp/B	17.12.1999

5.8. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w odniesieniu do w/w ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy o planowaniu z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane).

Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto organ wykonawczy gminy o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków.

Na terenie Powiatu Krotoszyńskiego stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami jest zróżnicowany i wciąż niewystarczający z punktu widzenia skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego. Spośród sześciu gmin objętych analizą, pięć posiada opracowaną gminną ewidencję zabytków, przy czym znaczna część tych dokumentów została sporządzona wiele lat temu i wymaga aktualizacji. Najstarsze ewidencje pochodzą z lat 2008-2010 (Krotoszyn, Koźmin Wielkopolski, Kobylin), co wskazuje na wysokie ryzyko ich nieaktualności w zakresie stanu zachowania obiektów oraz zmian funkcjonalno-przestrzennych. Jedynie gmina Sulmierzyce posiada ewidencję opracowaną w ostatnich latach (2023 r.), natomiast gmina Zduny nie dysponuje gminną ewidencją zabytków.

W zakresie Gminnych programów opieki nad zabytkami sytuacja przedstawia się mniej korzystnie. Aktualny program posiada jedynie Krotoszyn (na lata 2024-2027). Gminy Kobylin i Sulmierzyce znajdują się w trakcie procedur związanych z opracowaniem lub uzgodnieniem programów na kolejne lata, natomiast program gminy Koźmin Wielkopolski jest już nieaktualny. Dwie gminy – Rozdrażew i Zduny – nie posiadają żadnego programu opieki nad zabytkami.

Taki stan dokumentów planistycznych i ewidencyjnych ogranicza możliwość prowadzenia spójnej i długofalowej polityki ochrony zabytków na poziomie lokalnym. Brak aktualnych ewidencji oraz programów utrudnia właściwe zarządzanie zasobem zabytkowym, pozyskiwanie środków zewnętrznych oraz skuteczną współpracę z organami ochrony zabytków, co w konsekwencji może negatywnie wpływać na zachowanie dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego.

Tabela nr 15. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Krotoszyńskiego

LP.	GMINA	GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTEKAMI
1	Kobylin	opracowana w 2009 r. brak kart stanowisk archeologicznych brak zarządzenia	opracowany na lata 2025-2028
2	Koźmin Wielkopolski	opracowana w dwóch częściach – 2010 r., 2014 r. brak kart stanowisk archeologicznych brak zarządzenia	nieaktualny opracowany na lata 2021-2024
3	Krotoszyn	opracowana w 2008 r., aktualizacja w 2024 r. opracowane karty stanowisk archeologicznych Zarządzenie Nr 183/2024 Burmistrza Krotoszyna z dnia 27 listopada 2024 r.	opracowany na lata 2024-2027
4	Rozdrażew	opracowana w 2017 r. opracowane karty stanowisk archeologicznych	brak
5	Sulmierzyce	opracowana w 2023 r. brak kart stanowisk archeologicznych brak zarządzenia	opracowany na lata 2025-2028
6	Zduny	brak	brak

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 16), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego. Analiza SWOT wykazuje duży potencjał zasobu zabytkowego Powiatu Krotoszyńskiego. Ranga zabytków i ich stan poznania pozwalają na podejmowanie szerokich działań promocyjnych. Stan zachowania i zagospodarowania obiektów wskazuje na konieczność planowego eliminowania zagrożeń. Charakter zagrożeń wynikających głównie z niedoboru środków, a zarazem z presji inwestycyjnej, pozwala na poszukiwanie działań pośrednich – angażowanie środków inwestycyjnych z poszanowaniem wartości dziedzictwa. Zagrożeniem, które należy wyeliminować w pierwszej kolejności, jest niewystarczająca świadomość wartości i potrzeby ochrony posiadanego zasobu dziedzictwa. Ponadregionalne znaczenie części zabytków może być magnesem przyciągającym turystów i inwestorów z zewnątrz, ożywiającym gospodarczo poszczególne obszary. Jednocześnie może być czynnikiem podnoszącym wartość zabytków w oczach społeczności miejscowych. Obiekty o znaczeniu regionalnym mogą być elementem integracji społeczności lokalnych. By nie przeważały zagrożenia i słabe strony należy dążyć do wzmożenia działań edukacyjnych i promocyjnych oraz podejmować inicjatywy i programy regionalne.

Dla wykorzystania potencjału gospodarczego i kulturowego zasobu zabytków regionu należy nie dopuszczać do utraty poszczególnych obiektów, przez właściwe gospodarowanie, zabezpieczanie i konsekwentne utrzymywanie nieruchomości. Rozbudowana, istniejąca bogata propozycja atrakcji kulturalnych i turystycznych (szlaki, muzea, obiekty do zwiedzania, tereny rekreacyjno-przyrodnicze) powinna być rozwijana komplementarnie, by poszczególne obiekty tworzyły sieć i „zatrzymywały” potencjalnego turystę w regionie. Jednocześnie funkcje obiektów powinny być formułowane również z myślą o społecznościach lokalnych, które w wyniku przekształceń stają się aktywnymi odbiorcami propozycji. Fundamentalne znaczenie ma współdziałanie w zakresie ochrony zabytków, ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu. Priorytetem powinny być zintegrowane działania władz samorządowych i społecznych grup nacisku w celu podniesienia jakości przestrzeni publicznej i prywatnej, których integralnym składnikiem będzie dbałość o zachowanie oraz rewaloryzację zabytków i krajobrazu kulturowego regionu.

Tabela nr 16. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU KROTOSZYŃSKIEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• bogaty i zróżnicowany zasób dziedzictwa kulturowego, obejmujący zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne o wysokiej randze historycznej i artystycznej; • czytelne, zachowane historyczne układy urbanistyczne miast powiatu (Krotoszyn, Koźmin Wielkopolski, Kobylin, Zduny, Sulmierzyce, Rozdrażew); • unikatowe zabytki w skali regionu i województwa (drewniany ratusz w Sulmierzycach, drewniane kościoły, kirkut w Orli, zespoły bernardyńskie). • duża liczba stanowisk archeologicznych i wysoki stopień rozpoznania terenu (ok. 1300 stanowisk, AZP); • aktywność instytucji kultury, muzeów, bibliotek oraz lokalnych stowarzyszeń i Kół Gospodyń Wiejskich; • silne tradycje regionalne oraz wzrastająca świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego; • walory turystyczne regionu (tereny chronione, dziedzictwo historyczne); • prężnie działające organizacje społeczne aktywnie promują lokalne dziedzictwo; • obowiązująca uchwała określająca tryb i zasady udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków; • wydarzenia kulturalne oparte na historii – festiwale średniowieczne, inscenizacje, jarmarki czy rekonstrukcje historyczne przyciągają mieszkańców i turystów (np. Powiat od kuchni, przeglądy folklorystyczne, dożynki); • położenie na trasach turystycznych – przez powiat przebiegają liczne szlaki turystyczne.	• niezadawalający stan zachowania części obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia – wiele zabytków, zwłaszcza pałaców i dworów, znajduje się w złym stanie technicznym lub jest niezagospodarowanych; • niewystarczająca rozpoznawalność marki własnej Powiatu Krotoszyńskiego; • brak spójnej oferty inwestorskiej publiczno-prywatnej poświęconej zabytkom; • brak odpowiedniej infrastruktury, takiej jak punkty widokowe, parkingi czy oznakowane ścieżki rowerowe, ogranicza rozwój turystyki; • niska aktywność samorządów lokalnych w opracowywaniu programów opieki nad zabytkami oraz gminnych ewidencji zabytków; • brak zintegrowanego planu promocji dziedzictwa, współpracy między gminami oraz koordynacji działań różnych instytucji; • wiele zabytków nie jest dobrze oznaczonych w terenie – brakuje tablic informacyjnych, kodów QR, aplikacji mobilnych czy przewodników; • zróżnicowany, często niezadawalający stan techniczny części obiektów zabytkowych, zwłaszcza rezydencji i obiektów przemysłowych.

SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • rosnący odsetek powierzchni gmin Powiatu Krotoszyńskiego objętych planami zagospodarowania przestrzennego; • duży potencjał kulturowy, liczne zabytki oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe sprzyjające rozwojowi turystyki pieszej i rowerowej; • potencjał do rozwoju różnych form turystyki; • kreatywność inwestorów turystycznych; • poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; • potencjał dla rozwoju produktów regionalnych; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • zatrzymanie degradacji substancji zabytkowej i poprawa estetyki miejscowości; • zwiększenie technologicznych możliwości prezentowania i promowania oferty kulturalnej powiatu w otoczeniu.	• zniekształcenie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nieliczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami; • presja inwestorów na przebudowę (często niewłaściwą ze stanowiska konserwatorskiego) i zmianę funkcji zespołów i obiektów zabytkowych; • klęski i zdarzenia losowe; • postępujące niszczenie stanowisk archeologicznych wskutek robót ziemnych, głębokiej orki i nielegalnych poszukiwań; • niewystarczający nadzór nad zabytkami ze strony instytucji do tego powołanych; • tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania; • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie; • pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich; • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • brak opracowanych gminnych ewidencji zabytków dla stanowisk archeologicznych.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Ustawa określa główne cele PPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

Niniejszy PPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Krotoszyńskiego. W PPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami, które stanowią kontynuację Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego na lata 2015-2018 (Tabela nr 17). Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania PPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z częściowego wykonania PPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji PPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania PPOnZ oraz efektywność ich wykonania.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

Priorytet I: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Krotoszyńskiego.

Priorytet II: Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego.

Tabela nr 17. Kierunki działań i zadania w ramach wyznaczonych priorytetów

PRIORYTET I: BADANIE I DOKUMENTACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ PROMOCJA I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW POWIATU KROTOSZYŃSKIEGO	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym Powiatu Krotoszyńskiego	1.1. Opracowywanie własnych publikacji oraz wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią miejscowości leżących na terenie powiatu.
	1.2. Wydanie folderu/mapy zabytków Powiatu Krotoszyńskiego z kodami QR do informacji online.
	1.3. Wspieranie inicjatyw indywidualnych i społecznych związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym powiatu (tj. zwyczaje, tradycje, obrzędy, przedmioty, narzędzia) oraz ich gromadzeniem, opracowaniem, udostępnianiem i upowszechnianiem, np. poprzez monografie, wydawnictwa, publikacje poświęcone dziedzictwu kulturowemu powiatu – uwzględnienie/uwypuklenie tej aktywności w konkursach grantowych/ dotacyjnych powiatu.

	1.4. Wzmocnienie edukacji w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony szczególnie dla młodzieży ze szkół powiatowych. 1.5. Wsparcie prac o charakterze edukacyjnym, naukowym, popularyzatorskim np. w zakresie dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego (np. poprzez porozumienie z uczelniami), a także prac historycznych i publikacji o historii lokalnej.
2. Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Krotoszyńskiego	2.1. Przygotowanie projektów aplikacyjnych (dofinansowania) na rozwój niematerialnego dziedzictwa kulturowego w oparciu o istniejące obiekty zabytkowe służące integracji społecznej i rozwojowi tożsamości lokalnej oraz gospodarki. 2.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej we współpracy z gminami powiatu poprzez: – tworzenie – wspólnej strategii promocji atrakcji kulturowych powiatu; – organizacja kampanii informacyjnych w mediach społecznościowych, na stronach internetowych gmin i w regionalnych mediach. – wspólne organizowanie festiwali, jarmarków, rekonstrukcji historycznych i dni dziedzictwa kulturowego. 2.1. Rozwój inicjatyw społecznych i gospodarczych wykorzystujących, upowszechniających i promujących dziedzictwo kulturowe i zabytki Powiatu Krotoszyńskiego 2.4. Wspieranie lokalnych produktów kulturowych, poprzez: – organizację kampanii promujących lokalne wyroby, np. rękodzieło, tradycyjne potrawy, sztukę ludową; – tworzenie marki regionalnej (np. „Produkt z [nazwa powiatu/gminy]”), która podkreśli ich autentyczność.
3. Dostęp do informacji na temat źródeł finansowania ochrony zabytków	3.1. Wspieranie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w procesie korzystania z funduszy zewnętrznych w zakresie opieki nad zabytkami poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych samorządowi informacji dotyczących możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, ułatwiających właścicielom oraz zarządom obiektów zabytkowych terminowe i prawidłowe składanie stosownych wniosków.

PRIORYTET II. OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU KROTOSZYŃSKIEGO	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego	1.1. Podjęcie działań w celu stworzenia z gminami powiatu bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym w wybranych kategoriach (przykładowo z podziałem na: zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, archiwalia i zasób biblioteczny, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne) docelowo bazy dla Powiatu Krotoszyńskiego.
	1.2. Opracowanie aktualizacji Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.
	1.3. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania budynków stanowiących własność powiatu.
	1.4. W miarę możliwości finansowych wykonanie następujących prac przy obiektach stanowiących własność powiatu: – Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Koźminie Wlkp. (Koźmin Wielkopolski, ul. Klasztorna 39): wymiana stolarki okiennej i dostosowania budynku do wymogów p.poż.; – I LO im. H. Kołłątaja w Krotoszynie (Krotoszyn, ul. Hugona Kołłątaja 1): wymiana okien w małej sali sportowej, wymiana grzejników w małej sali sportowej, renowacja ścian i podłogi w małej sali sportowej, wymiana starej stolarki okiennej w głównym budynku szkoły; – Dom Pomocy Społecznej w Baszkowie (Baszków nr 112): planowana wymiana podnośnika dźwigowego, remont łazienek oraz dobudowa ogrodu zimowego.
2. Zwiększanie zdolności powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami	2.1. Kontynuacja zadania – przyznawania dotacji w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
	2.2. Zapewnienie w miarę możliwości finansowych w budżecie powiatu funduszy na ochronę i opiekę nad zabytkami zgodnie z aktualnymi potrzebami dotyczącymi zabytków stanowiącego własność Powiatu Krotoszyńskiego.
	2.3. Podejmowanie działań mających na celu uzyskanie środków zewnętrznych na ochronę zabytku będącego własnością powiatu.
	2.4. Wspieranie działań związanych z umieszczaniem na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek ten podlega ochronie.

8. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami

PPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym PPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu;

- **instrumenty finansowe:**

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP);

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego;
- edukacja kulturowa;
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego;
- informacja na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu;
- współdziałanie z organizacjami społecznymi;

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów powiatu dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategia rozwoju powiatu, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z Narodowym Instytutem Dziedzictwa,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego;

- **instrumenty kontrolne:**

- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji PPOnZ oraz aktualizacja PPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

Podsystem monitoringu i ewaluacji wykorzystywać powinien usankcjonowany w powiecie obieg informacji oraz bazować na dostępnych już w systemach sprawozdawczych zestawach danych i ich źródłach.

Skuteczność informacyjna PPOnZ będzie zależna od stopnia obciążenia pracowników odpowiedzialnych za zbieranie danych i ich przetwarzanie, tworzenie nowych informacji i ich opisywanie oraz uruchamianie nowych kanałów ich przekazywania. Zatem monitoring realizacji PPOnZ odbywać się powinien zgodnie z obowiązującymi w powiecie regułami sprawozdawczymi. Co dwa lata Zarząd Powiatu przedstawia Radzie Powiatu sprawozdanie z realizacji PPOnZ. Sprawozdania cząstkowe są ważnym zbiorem informacji do dokonania diagnozy stanu początkującego opracowania Programu na nowy okres jego realizacji.

8.1. Mierniki

Poniżej przedstawiono zestaw mierników pozwalających ocenić stopień realizacji PPOnZ:

Priorytet I. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Krotoszyńskiego.

Kierunki działania 1. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym Powiatu Krotoszyńskiego.

Mierniki:

- Forma współpracy w zakresie wydawnictw, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków.
- W jaki sposób wspierano inicjatywy, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków.
- Z jakimi placówkami współpracowano, czego dotyczyły wspólne działania;
- Czy wydano prace/publikacje na temat powiatu, czego dotyczyły, jak wspierano te działania;
- Wartość wsparcia udzielonego z budżetu powiatu NGO na realizację Programu.

Kierunek działania 2. Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Krotoszyńskiego.

Mierniki:

- Jakie działania zaplanowano/zrealizowano oraz nakłady finansowe ponoszone na te działania;
- Liczba wspólnie zrealizowanych przedsięwzięć oraz nakłady poniesione na działania w zakresie dziedzictwa kulturowego;
- Jak wspierano rozwój turystyki, z kim współpracowano, w jakim zakresie, wartość zaplanowanych/poniesionych środków.

Kierunek działania 3. Dostęp do informacji na temat źródeł finansowania ochrony zabytków.

Mierniki:

- Czy powiat złożył wnioski, na jaki obiekt, czy uzyskano dofinansowanie, cel i zakres, wartość.

Priorytet II. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego Powiatu Krotoszyńskiego.

Kierunek działania 1. Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego.

Mierniki:

- Jakie działania podjęto w celu stworzenia bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym, z kim współpracowano, jakich obiektów dotyczyło, wartość zaplanowanych i poniesionych środków;
- Gdzie i jak promowano niematerialne dziedzictwo kulturowe, czy dokonano wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego obiektów z terenu Powiatu Krotoszyńskiego.

Kierunek działania 2. Zwiększanie zdolności powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami.

Mierniki:

- Liczba i wartość dofinansowania obiektów zabytkowych objętych wsparciem zewnętrznym;
- Czy i na jakie działania związane z zarządzaniem zabytkami pozyskano środki zewnętrzne, w jakiej wysokości;
- Czy i gdzie umieszczono znak informujący o tym, że zabytek ten podlega ochronie.

9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów PPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje samorządu województwa,
- dotacje powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- fundusze unijne.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – przyznawane są zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Środki finansowe na dany rok pozostające w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przyznawane są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie wniosków złożonych przez właścicieli lub posiadaczy zabytków, wg wzorów zamieszczonych na stronie internetowej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu. Na stronie znajduje się także regulamin wewnętrzny przyznawania dotacji.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe** – dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Wielkopolskiego – zasady udzielania dotacji przez Województwo szczegółowo określa Uchwała nr XXIX/409/08 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 1 grudnia 2008 r. Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego – ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Podstawą udzielenia dotacji jest prawidłowo złożony wniosek wraz z kompletem załączników.

Dotacje z budżetu Starostwa Krotoszyńskiego – reguluje Uchwała Nr XLIV/294/18 Rady Powiatu Krotoszyńskiego z dnia 28 marca 2018 r. w sprawie określenia trybu i zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Z budżetu Powiatu Krotoszyńskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków, znajdującym się na obszarze powiatu krotoszyńskiego, dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne i kulturowe. Środki finansowe przeznaczone na dotacje określone zostają w uchwale budżetowej na dany rok.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów, koniecznych na wykonanie prac restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac lub robót budowlanych, jeśli: zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych albo jeśli stan zachowania zabytku wymaga podjęcia niezwłocznie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów, obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji.

• Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, jak naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu dysponuje Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Program „Ochrona Zabytków”

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Groby i cmentarze wojenne w kraju”**

Celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń.

- **Program „Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju”**

Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Program „Kultura ludowa i tradycyjna”**

Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

- **Program „Wspieranie działań muzealnych”**

Celem programu jest wspieranie działalności muzealnej z zakresu prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych oraz opieki konserwatorskiej nad zbiorami.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne jest także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Podsumowanie

Powiatowy Program Opieki nad zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego na lata 2026-2029 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona i promocja lokalnych cech kulturowych. Ważnym elementem PPOnZ jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji.

PPOnZ akcentuje rolę powiatu w zachowaniu unikatowych cech obiektów zabytkowych oraz lokalnej specyfiki budowlanej poprzez uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego zagadnień związanych z ochroną zabytków.

PPOnZ podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

11. Bibliografia

1. Konstytucja RP (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) z dnia 2 kwietnia 1997 r.
2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”
15. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
16. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków
17. Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę
18. Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych
19. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach
20. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach
21. Materiały udostępnione przez Starostwo Powiatowe w Krotoszynie
22. Program opieki nad zabytkami Powiatu Krotoszyńskiego na lata 2015-2018
23. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu
24. Monografia Powiatu Krotoszyńskiego. Starostwo Powiatowe w Krotoszynie
25. Jurek, T., Wielkopolska w średniowieczu. Poznań: PTPN
26. Łysiak, W., Dzieje Krotoszyna i okolic. Krotoszyn
27. Kozłowski, J., Zarys dziejów południowej Wielkopolski. Poznań
28. Kolberg O. (1962-1969), Dzieła wszystkie. Wielkopolska, t. 1-4, Wrocław-Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze
29. Burszta J. (1967), Kultura ludowa Wielkopolski, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie
30. Brenz A. (1997), Tradycje i obrzędy ludowe w Wielkopolsce, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie
31. Piotrowicz A. (red.) (2019), Słownik gwary wielkopolskiej, Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje
32. Topolski J. (1988), Dzieje Wielkopolski, t. I-II, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie
33. Łuczak C. (1999), Wielkopolska w dziejach Polski, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie

- 34. <https://www.powiat-krotoszyn.pl>
- 35. <https://kok.krotoszyn.pl>
- 36. www.gov.pl
- 37. www.stat.gov.pl/gus
- 38. www.isap.sejm.gov.pl

12. Spis tabel

- 1. Tabela nr 1. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Powiatu Krotoszyńskiego wraz z wykonanymi pracami w latach 2022-2026
- 2. Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Kobylin
- 3. Tabela nr 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Koźmin Wielkopolski
- 4. Tabela nr 4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Krotoszyn
- 5. Tabela nr 5. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Rozdrażew
- 6. Tabela nr 6. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Sulmierzyce
- 7. Tabela nr 7. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Zduny
- 8. Tabela nr 8. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków na terenie Powiatu Krotoszyńskiego
- 9. Tabela nr 9. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Kobylin
- 10. Tabela nr 10. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Koźmin Wielkopolski
- 11. Tabela nr 11. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Krotoszyn
- 12. Tabela nr 12. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Rozdrażew
- 13. Tabela nr 13. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Sulmierzyce
- 14. Tabela nr 14. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Zduny
- 15. Tabela nr 15. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu
- 16. Tabela nr 16. Analiza SWOT
- 17. Tabela nr 17. Kierunki i zadania w ramach wyznaczonych priorytetów

Uzasadnienie

Powiat, zgodnie z ustawą z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2025 r. poz. 1684 z późn. zm.) w zakresie zadań własnych realizuje zadania dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) zwanej dalej ustawą, wynika obowiązek sporządzenia przez powiat Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy Program ten ma na celu w szczególności:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami przyjmuje Rada Powiatu, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 87 ust. 3 ustawy). Pismem z dnia 15 kwietnia 2026 r. Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków pozytywnie zaopiniował przedmiotowy Program. W dalszej kolejności PPOnZ ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4 ustawy).

Z realizacji PPOnZ co 2 lata Starosta sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Powiatu (art. 87 ust. 5 ustawy). Finansowanie realizacji PPOnZ może odbywać się z różnych źródeł: publicznych (np. budżet państwa, budżet własny powiatu, budżet jednostek samorządowych – województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne) oraz prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.).

Wypełniając obowiązek wynikający ze stosownych przepisów, uzasadnione jest podjęcie niniejszej uchwały.

Przewodniczący Zarządu Powiatu Krotoszyńskiego

mgr Paweł Radojewski